

K 14038
257026

МІНІСТЕРСТВО ВИЩОЇ І СЕРЕДНЬОЇ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ УРСР

**ВІСНИК
ХАРКІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

№ 37

СЕРІЯ ІСТОРІЇ КПРС

ВИПУСК 5

ВИДАВНИЦТВО ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

71 коп.

24

ВІСНИК ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

№ 37

СЕРІЯ ІСТОРІЇ КПРС

ВИПУСК 5

K-1403P

ВИДАВНИЦТВО

ХАРКІВСЬКОГО ОРДЕНА ТРУДОВОГО ЧЕРВОНОГО ПРАПОРА
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ імені О. М. ГОРЬКОГО
Харків 1969

ЗКП(С2)1
Х21

Редакційна колегія:

проф. О. О. Воскресенський (відповідальний редактор),
доц. П. М. Фатеев, канд. іст. наук С. І. Куцова (від-
повідальний секретар).

ВЕСТНИК ХАРЬКОВСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

Серия истории КПСС

Выпуск 5

(На украинском языке)

Редактор О. М. Відміш
Техредактор Л. Т. Момот
Коректори О. Т. Хоруженко, Г. І. Пархоменко

Здано до набору 13/XI 1968 р. Підписано до друку 1/X 1969 р. БЦ 45487. Формат 70×108¹/₁₆. Обсяг: 8,75 фіз. друк. арк., 12,25 умовн. друк. арк., 11,9 обліково-вид. арк. Тираж 500. Зам. 3325. Ціна 71 коп.

Друкарня № 16 Обласного управління по пресі. Харків, вул. Університетська, 16.

ПРО ЛЕНІНСЬКУ ХАРАКТЕРИСТИКУ ПОЛІТИЧНОГО СТАНОВИЩА НА УКРАЇНІ В 1918 р. ТА ВИСВІТЛЕННЯ ЦЬОГО ПИТАННЯ У РАДЯНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Ю. В. Шоловцев

Відомо, яким тяжким для всієї нашої країни був 1918 рік — перший рік Жовтня. Трудящим України довелося вести дуже важку боротьбу проти німецько-австрійської окупації, буржуазно-націоналістичної Центральної ради та гетьманщини, петлюрівської Директорії та англо-французьких інтервентів. У складних політичних подіях того року своєрідно переплелися громадянська війна і іноземна інтервенція, всі класи і всі партії проявили себе, здобувала перший досвід наша Комуністична партія, як правляча партія країни. Важким і повчальним був період боротьби проти німецько-австрійської окупації та гетьманщини, що охоплює більшу частину 1918 року. І не випадково ці події знайшли широке висвітлення у творах і документах В. І. Леніна.

У Повному зібранні творів В. І. Леніна знаходимо понад сто місць, де йдеться про Україну під час німецько-австрійської окупації та гетьманщини. В роботах В. І. Леніна висвітлено багато з найскладніших питань міжнародного і внутріполітичного становища України у лютому—листопаді 1918 р., зв'язаної з цим становищем стратегії і тактики партії в цілому, більшовицьких організацій України зокрема¹.

Як же досліджується ця неоціненна ленінська спадщина? Радянськими науковцями багато зроблено щодо знаходження, вивчення, публікації ленінських документів. Огляд праць, присвячених громадянській війні або спеціально вказаному періодові 1918 р. на Україні, показує, що радянські історики керуються ленінською методологією. Ленінські висловлювання, оцінки, зауваження допомагають нашим вченим глибше аналізувати події. Твори В. І. Леніна широко використовуються у працях істориків.

Та нові завдання, що стоять сьогодні перед радянською історичною наукою, особливо у справі підвищення теоретичного і методологічного рівня, нові можливості, що з'явилися після публікації Повного зібрання творів В. І. Леніна та у зв'язку з широкою розробкою історії громадянської війни на Україні, ставлять нові серйозні вимоги і до вивчення ленінської спадщини з названої теми.

¹ Слід, однак, зауважити, що і до Повного зібрання творів В. І. Леніна не ввійшли окремі дуже важливі його виступи і замітки на нарадах з більшовиками України напередодні I і II з'їздів КП(б)У. Зміст цих, як і інших, поки що не знайдених і не опублікованих ленінських виступів, нам відомий, частково, з протоколів з'їздів та спогадів учасників.

Говорячи про стан вивчення ленінської спадщини з огляду на ці нові завдання і можливості, слід відзначити таке. Ще не всі ленінські зауваження і документи, які стосуються України 1918 р., використані радянськими істориками-спеціалістами. Іноді по-різному, навіть з протилежних точок зору, тлумачать науковці суть ленінських положень. Не завжди вони враховують всебічність, повноту, ленінських думок. Але справа не лише й не стільки у цьому. Ленінська спадщина з розглядуваної теми у переважній більшості випадків використовувалась для з'ясування окремих подій періоду і, головним чином, у вигляді цитат (негативні сторони такого «методу» відомі). Аналізу всіх ленінських матеріалів і документів, як цілого щодо цієї теми, досі не робили.

А тільки таке дослідження дозволяє уявити, а значить і глибше вивчити, ленінську концепцію історії всього періоду боротьби проти окупації і гетьманщини на Україні у 1918 р. та окремих подій. Причому потрібне вивчення суті поглядів, оцінок, узагальнень і висновків В. І. Леніна; потрібне і дослідження історії формування і розвитку поглядів В. І. Леніна в ході подій.

Необхідне також спеціальне вивчення різних видів ленінських документів як історичних джерел. При цьому слід критично розглядати деякі матеріали, вміщені у зібранні творів В. І. Леніна. Багато з них є записом промов вождя, виступів і інтерв'ю. Є записи, зроблені іноземними журналістами і вперше опубліковані в іноземній пресі (а вже звідти вони взяті для Повного зібрання творів). В. І. Ленін писав у свій час: «Ні одного задовільного запису своєї промови, ні стенографічного, ні іншого якого, я ще ні разу не бачив»¹. На жаль, історики часто забувають про це.

* * *

Всі ленінські документи з обраної теми за часом їх створення можуть бути розподілені на дві великі групи: ті, які з'явилися безпосередньо в період окупації і гетьманщини, і ті, що виникли пізніше. До першої групи належать майже дві третини всіх документів. Час нахлав свій характерний відбиток на зміст і форму ленінських матеріалів.

Документи **першої** групи здебільшого присвячені поточним політичним подіям на Україні. Призначались вони для широких народних мас і мали метою ознайомлення трудящих з подіями на Україні, політичне виховання мас на досвіді цих подій. В той час джерелом фактичної інформації для В. І. Леніна, крім преси і офіційних документів, часто були розповіді учасників і свідків подій на Україні, з якими зустрічався В. І. Ленін.

Матеріали і документи **другої** групи істотно відрізняються від попередніх. В. І. Ленін виділяє найголовніше з політичної боротьби і досвіду партії на Україні у 1918 р., аналізує корінні проблеми класової боротьби з точки зору того, які уроки 1918 р. треба враховувати для успішного здійснення складних завдань 1919 року. Тому більшість матеріалів цієї групи становлять доповіді і промови для «спеціальної» аудиторії — партійних і радянських працівників. Це також виступи на з'їзді делегатів раднаргоспів, на I Конгресі Комінтерну, на VIII з'їзді РКП(б), Надзвичайному засіданні Московської Ради, Пленумі ВЦРПС, на засіданні ВЦВК, VIII загальноросійській партконференції тощо.

Саме в цей час (кінець 1918 р. — 1919 р.) у матеріалах і документах В. І. Леніна знайшли дальший розвиток деякі положення, що вперше були висунуті у 1918 році. Розглядаються і нові питання: про наслідки окупації України, про значення минулих подій на Украї-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 67.

ні у міжнародному аспекті. Саме в цей період В. І. Ленін робить найважливіші, загальнозначимі висновки з подій на Україні. Отже, як бачимо, документи другої групи мають першорядне значення для вивчення в цілому ленінської концепції історії 1918 р. на Україні.

Поданий вище короткий огляд документів і праць В. І. Леніна дає загальне уявлення про формування ленінських поглядів, про характер матеріалів та мотиви ленінської уваги до подій 1918 р. на Україні.

Дальший аналіз матеріалів приводить до висновку, що і в кожній з груп документи, залежно від того, коли вони написані, мають свої особливості. Так, наприклад, матеріали жовтня-листопада 1918 р., що становлять більшість у першій групі, присвячені боротьбі за швидше відновлення Радянської влади на Україні, розвиткові революції у Німеччині, відверненню загрози англо-французької інтервенції на Півдні. Тут роздуми про тактику більшовиків України, перші висновки відносно наслідків окупації. Так само, на наш погляд, мають багато спільного за змістом, формою, метою ленінські матеріали і документи травня 1918 р. (головне питання — гетьманський переворот), документи червня, липня того ж року; березня-квітня, липня, листопада-грудня 1919 року. Звичайно, в кожному з цих періодів треба виділяти документи, особисто написані В. І. Леніним (а серед них — фундаментальні праці і газетні статті) і промови, кимсь записані; документи закритого призначення — для ЦК партії, Раднаркому, особисті і ті, що призначались для публікації. Кожен вид цих документів має свої особливості, своє значення і потребує своєрідного підходу.

* * *

Аналізуючи ленінські матеріали з а з м і с т о м, можна побачити, що В. І. Ленін надавав найбільшого значення таким питанням: становище України у зв'язку з Брестським миром; боротьба на Україні сил революції і контрреволюції; наслідки окупації і гетьманщини; уроки та висновки з цих подій для партії, зокрема для більшовиків України, для Радянської влади.

Рамки статті не дають можливості висвітлити тут ленінські погляди з усіх цих питань. Та й деякі з них (наприклад, становище України у зв'язку з Брестським миром) досить широко останнім часом вивчаються радянськими істориками.

Що ж до ленінського аналізу боротьби класових сил на Україні, звертає на себе увагу характеристика В. І. Леніним табору контрреволюції. Розглянемо її.

Говорячи про склад цього табору, В. І. Ленін завжди показує його як є д н і с т ь двох сил: іноземного (спочатку німецького, а потім — американо-англо-французького) імперіалізму і внутрішньої контрреволюції¹.

В. І. Ленін аналізував умови і причини цього союзу. Він підкреслював, що в його основі лежить класова ненависть експлуататорів до соціалістичної революції, стремління повернути старі порядки², що всі вороги трудящих «сходились на шалених нападках проти Радянської влади»³.

Разом з тим В. І. Ленін відзначав, що імперіалісти Німеччини (та їх союзники) мали намір пограбувати Україну, забрати її хліб, вугілля, сировину, щоб заспокоїти своїх трудящих і відвернути революції у своїх країнах та перемогти противника на Західному фронті⁴.

¹ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 13, 151, 168, 246, 328 та ін.

² Див. Там же, стор. 13.

³ Див. Там же, стор. 246.

⁴ Див. Там же, стор. 331, 416.

Те, що внутрішня контрреволюція покликала на допомогу іноземців, говорило про її слабкість, нездатність своїми силами перемогти революційний народ. Восени 1918 р., коли буржуазія перепродала Україну (як і інші, окуповані німцями, частини Росії) американо-англо-французькому капіталу, В. І. Ленін зробив більш категоричний висновок: національна буржуазія **усвідомлює** цілковиту неможливість продержатись жодного дня без допомоги іноземних штиків¹.

Цьому, останньому, ленінському висновкові в працях багатьох наших істориків не надається належного значення. А саме врахування всіх корінних причин і умов єдності сил контрреволюції мало вирішальне значення для вироблення вірної ленінської стратегії і тактики під час громадянської війни.

Згадані вище та інші матеріали² дозволяють побачити точку зору В. І. Леніна на роль, стан, силу кожної з складових частин ворожого табору. Головною збройною силою, **опорою контрреволюції** були **війська іноземних імперіалістів**.

Дуже важливо (для розуміння тактики більшовиків України в різні періоди 1918 р.) звернути увагу на те, коли і як говорив В. І. Ленін про стан окупаційної армії.

Навесні 1918 р., вказуючи, що Німеччина — один із гігантів світового імперіалізму³, В. І. Ленін зазначав, що німецькі війська — це дисциплінована регулярна армія з вищою технікою⁴. Ще на початку травня В. І. Ленін вважав німецьку армію головною небезпекою (у разі її наступу) для влади Рад в усій Росії⁵.

В середині травня, одержавши більш повну інформацію про боротьбу народних мас України, В. І. Ленін говорить про величезні, нечувані труднощі, що їх зустріли на своєму шляху імперіалісти Німеччини «в завоюванні України, в боротьбі за підкорення цілого народу»⁶.

В кінці червня В. І. Ленін **вперше** звертає увагу на крах продовольчої кампанії окупантів, на «розклад (розрядка наша. — Ю. Ш.) німецької армії, яка перетворюється і перетвориться з армії в зграю грабників»⁷.

У першій половині серпня 1918 р. В. І. Ленін зазначає, що тепер у Німеччині сил для підкорення Росії не вистачить, «як довів її «досвід» з Україною»⁸. А в кінці того ж місяця В. І. Ленін підкреслює: «Придушення революції в червоній Латвії, Фінляндії і на Україні коштувало Німеччині розкладу армії»⁹ (розрядка наша. — Ю. Ш.).

У жовтні 1918 р. В. І. Ленін відмічає (а після листопадової революції в Німеччині особливо підкреслює), що найважливішим у характері розкладу окупаційної армії є її революціонізація — «з України вивезли російський більшовизм»¹⁰. При цьому В. І. Ленін підкреслював, що саме на Україні німецькі солдати «найбільше заразилися духом російської революції»¹¹.

Сказаного досить, щоб побачити, якого значення надавав В. І. Ленін з'ясуванню причин, умов, масштабу та наслідків процесу розкладу

¹ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 420; т. 28, стор. 100.

² Див. Там же, стор. 151, 246, 328, 420; т. 28, стор. 100, 106.

³ Див. Там же, стор. 42, 148, 151, 164 та ін.

⁴ Див. Там же, стор. 164; т. 28, стор. 135.

⁵ Див. Там же, стор. 313, 318.

⁶ Див. Там же, стор. 331.

⁷ Там же, стор. 416.

⁸ В. І. Ленін. Твори, т. 28, стор. 37.

⁹ Там же, стор. 66.

¹⁰ Там же, стор. 325, а також стор. 91, 101, 135, 155.

¹¹ Там же, стор. 135.

окупаційних військ на Україні. Революціонізацію німецько-австрійської армії він вважав одним з найважливіших результатів березневих-листопадових подій 1918 р. на Україні, бо це мало безпосередній зв'язок з революцією у Німеччині, що була на той час, за визначенням В. І. Леніна, головною ланкою у ланцюзі світової пролетарської революції¹. «Україна потерпіла — інтернаціональна революція виграла, «розбестивши» німецьке військо, ослабивши німецький імперіалізм, зблизивши німецьких, українських і російських робітничих революціонерів»² — так писав В. І. Ленін.

Тут до речі відзначити, що у радянській історичній літературі процес розкладу окупаційної армії на Україні 1918 р. ґрунтовно ще не досліджено. З спеціальних робіт можна назвати лише одну змістовну, але невеличку за обсягом статтю О. І. Потеміна³. В працях відомих радянських дослідників громадянської війни та іноземної інтервенції на Україні, в книзі П. Балкового⁴, «Нарисах історії КП України»⁵ мова йде майже тільки про збройну боротьбу проти окупантів. Про роботу ж більшовиків по розкладу окупаційних військ, про хід цього процесу взагалі говориться мимохідь, іноді наводяться поодинокі приклади, хоч відомо, що в архівах залишилися від того часу велика кількість документів. Спеціальне дослідження цієї проблеми повинно відповісти на запитання, чому **найбільше** заразилися більшовизмом німецькі солдати **саме на Україні**, як писав про це Ленін⁶.

І ще одне зауваження необхідно зробити, торкаючись питання про армію окупантів. В. І. Ленін неодноразово писав і говорив, що «німецькі розбійники побили рекорд щодо звірства своїх воєнних розправ»⁷, що на Україні в той час страждали так, «як ніде не терпіли і не страждали!»⁸. Про нелюдську жорстокість окупантів наші історики пишуть вірно, широко, у повній відповідності з дійсністю, на підставі документів. Та В. І. Ленін не тільки констатує факти. Він ставить і розв'язує питання про те, чому такою звірчою була поведінка окупантів, зокрема солдат — вчорашніх трудящих, що кінець кінцем і самі стали революційною силою. На жаль, цієї сторони справи наші історики не висвітлюють. А В. І. Ленін підкреслював, що у звірствах винні **імперіалісти** Німеччини, що жорстокістю вони хотіли задусити російську революцію, пограбувати Україну і що треба «розрізняти між німецькими імперіалістами і змученими німецькою дисципліною солдатами»⁹.

Весною, влітку 1918 р. В. І. Ленін звертав увагу на ряд об'єктивних і суб'єктивних обставин, які обумовлювали поведінку солдат окупаційної армії: у розвиненій Німеччині революції початися важче; буржуазія Німеччини — прекрасно організована і зуміла підкупити, обдурити частину трудящих¹⁰; Німеччина — країна, «одурманена чадом

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 28, стор. 101.

² Там же, стор. 91.

³ Див. А. И. Потемин. Антивоенная и революционная пропаганда в австро-германской оккупационной армии на Украине и в Крыму в 1918 г. Вестник Московского университета, серия IX, История, № 4, 1966, стор. 56—69.

⁴ Див. П. М. Балковий. Війна без флангів. «Наукова думка», К., 1966, стор. 17—80.

⁵ Нариси історії КП України. Політвидав України, К., 1964, стор. 242—251.

⁶ В. І. Ленін. Твори, т. 28, стор. 135.

⁷ Там же, стор. 45.

⁸ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 64, а також 410; т. 27, стор. 331, 357, 416.

⁹ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 155, а також 13, 328 та ін.

¹⁰ Там же, стор. 69, 70, 495; т. 28, стор. 262.

націоналізму і сп'яніла від отрути шовінізму»¹; німецький пролетаріат зраджував російську і міжнародну революцію, коли душив Україну (як і інші країни), але це обвинувачення треба спрямувати перш за все і більш за все не проти мас, які завжди забиті, а проти зрадників — вождів соціал-демократії²; цьому становищу сприяв геніально організований в Німеччині голод та створений імперіалістами режим жорстокої паличної дисципліни, умови військово-каторжної тюрми³. В. І. Ленін писав також, що «коли німці йшли на Україну, то тут, крім дисципліни, діяли інші фактори. Зголоднілий німецький солдат ішов за хлібом, і вимагати від нього, щоб він не надто грабував хліб, неправдоподібно»⁴. Отже, В. І. Ленін бачив ряд серйозних причин, які зумовили участь німецьких солдат у грабежах і розправах над трудящими України весною—влітку 1918 року.

Ленінський аналіз становища іноземних імперіалістів на Україні того часу доповнюється його зауваженням про наявність двох течій у німецьких правлячих колах: агресивної воєнної і прибічників більш гнучкої тактики боротьби проти російської революції⁵.

Яких же висновків щодо тактики більшовиків дійшов В. І. Ленін у зв'язку з оцінкою становища Німеччини, зокрема становища окупаційної армії, цієї військової опори імперіалізму і контрреволюції на Україні?

Тут найбільш показовим є відоме місце з промови В. І. Леніна 22 жовтня 1918 р. на засіданні ВЦВК, де були присутні і учасники II з'їзду КП(б)У. В. І. Ленін зупинився саме на розгляді найважливішого і спірного між «лівими» і правими в КП(б)У питання: чи повинні більшовики піднімати в той час загальне повстання на Україні? Точку зору «лівих» В. І. Ленін пояснив як бажання «дати вияв накипілим ненависті і злості і зараз же, не зважаючи ні на що, напасти на німецьких імперіалістів»⁶. В. І. Ленін був проти такої тактики. Він говорив, що треба виходити не з настроїв і почуттів, а з інтересів міжнародної революції. А звідси впливала така тактика: вести пропаганду в інтересах українського повстання (це — як головне завдання), але зараз же його не треба, не можна було піднімати. Може, завтра, говорив В. І. Ленін, треба буде підняти повстання, але не сьогодні. Чому? Тому, відповідав він, що «війська німецьких імперіалістів розкладаються самі собою», що німецька революція — головна тоді ланка світової — вже нарізла, і треба, щоб повстання на Україні не пошкодило розвитку цієї революції⁷.

Пізніше, коли революція в Німеччині почалася і революціонізація німецького війська зробила свою справу, В. І. Ленін цю тактику в більш загальному вигляді сформулював так: «...ми повинні боротися проти німецького імперіалізму не тільки шляхом національної війни, але й шляхом пропаганди і розкладу його зсередини». При цьому В. І. Ленін підкреслив, що «події нас так підтвердили, що тут доводити нічого»⁸.

У світлі цих чітких ленінських висловлювань добре видно помилковість і небезпечність тактики «лівих» (восени 1918 р. в даному ра-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 494.

² В. І. Ленін. Твори, т. 28, стор. 262.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 155, 160 та ін.

⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 28, стор. 135.

⁵ В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 317, 330—331; т. 28, стор. 99 та ін.

⁶ В. І. Ленін. Твори, т. 28, стор. 101.

⁷ Там же.

⁸ Там же, стор. 181.

зі), принципова хибність самого їхнього підходу до визначення тактики. Та деякі історики не беруть до належної уваги ці ленінські висновки. Так, на нашу думку, серйозну помилку припускає В. Є. Тичина, коли він беззастережно виправдує і тактику «лівих» в КП(б)У восени 1918 р., і їх підхід до визначення тактики, без доказу посиляючись при цьому на якісь «ленінські настанови» та відносячи до жовтня 1918 р. лист В. І. Леніна, що був написаний у жовтні 1917 року¹.

Тепер коротко розглянемо ленінські погляди щодо другої складової частини контрреволюційного табору на Україні—**внутрішньої контрреволюції**. В. І. Ленін підкреслює її **активну роль**².

Але в працях радянських істориків, хоч взагалі і говориться про внутрішню контрреволюцію, та приклади іноді наводяться тільки про злочиння окупантів. На наш погляд, недооцінка і по суті недостатнє викриття ролі внутрішньої контрреволюції має місце і тоді, коли про неї пишуть, як про «прислужницю», «лакея» загарбників (хоча вона виконувала і цю роль, але ж не тільки цю). Тут слід нагадати, що «ліві» в КП(б)У, не погоджуючись з ленінським розумінням становища на Україні, теж говорили, що «справа вже не у внутрішній контрреволюції, а у військовій диктатурі німецького імперіалізму»³.

Крім точного розуміння ролі внутрішньої контрреволюції, у В. І. Леніна ми знаходимо також чітке визначення її класового складу. В. І. Ленін відносить до цього табору буржуазію, поміщиків і куркулів⁴. Влітку 1918 р., у зв'язку з куркульськими повстаннями в Росії, В. І. Ленін аналізує політичну поведінку куркульства на окупованих Німеччиною територіях, зокрема на Україні. Він тут підкреслює особливу контрреволюційність і активність куркульства⁵.

Аналіз документів 1918 р. повністю підтверджує правильність ленінських висновків. Про особливу контрреволюційність куркульства говорилося і на І з'їзді КП(б)У⁶.

Класовий склад сил внутрішньої контрреволюції та активна роль куркульства правильно висвітлені, на наш погляд, у працях М. Супруненка і Є. Складенка⁷. На жаль, у роботах інших авторів куркулі у складі контрреволюційних сил або зовсім не вказані, або тільки названі, а про їх контрреволюційну активність і жорстокість майже нічого не сказано. (Така помилка тягне за собою іншу: повстанський рух на Україні 1918 р. зображується як загальноселянський, а не рух трудового селянства).

Питання про роль куркульства в подіях 1918 р. (як і взагалі під час громадянської війни) на Україні потребує спеціального дослідження. Без цього, зважаючи на значну питому вагу, організованість та активність куркульства, не можна глибоко вивчити історію того періоду. І тут треба було б урахувати інтересні дані, наведені у книзі М. А. Рубача⁸, про класове розшарування українського села та про-

¹ В. Е. Тычина. К вопросу об оценке вооруженного восстания против немецких оккупантов и гетманщины в августе 1918 г. Вестник ХГУ. Серия истории КПСС и истории народов СССР, вып. 2, Харьков, стор. 51—61.

² В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 151, 168, 246, 317, 328, 350 та ін.

³ Див. журнал «Коммунист», орган Оргбюро, М., 1918, № 3—4, стор. 18.

⁴ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 350, 357, 399; т. 28, стор. 7, 37.

⁵ Див. Там же, т. 28, стор. 9—10, 37 та ін.

⁶ Протоколи І съезда КП(б)У. Издание ЦК КП(б)У, М., 1918, стор. 4, 44 та ін.

⁷ Див. Н. И. Супруненко. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине (1918—1920), М., «Наука», 1966, стор. 44—47; Є. М. Складенко. Борьба трудящихся Украины против немецко-австрийских оккупантов и гетманщины в 1918 р. Вид-во АН УРСР, К., 1960, стор. 63, 70—76.

⁸ Див. М. А. Рубач. Очерки по истории революционного преобразования аграрных отношений на Украине. К., Изд-во АН УССР, 1956.

ведення аграрної революції після Жовтня у різних районах України. М. А. Рубач також називає місцевості, де куркулі найбільше нажилися на грабуванні поміщицького майна, а де їх поскубли трудящі селяни, здійснюючи ленінський «Декрет про землю». Від цього багато в чому залежала поведінка куркулів різних місць України навесні 1918 р., коли почали відновлюватись поміщицькі права. Та найбільше куркулі боялися і ненавиділи революцію, тому і стали найактивнішою опорою окупантів, буржуазії, поміщиків у боротьбі за «твердий порядок» при гетьманщині. Аналіз документів за 1918 р., зокрема донесень Варти і Спілки «хліборобів-власників», дозволяє нам висловити також думку про те, що десь на кінець літа 1918 р. в політичній орієнтації куркульства сталися серйозні зміни. Побачивши, що окупанти і гетьманці не можуть приборкати революційне селянство і робітників України, куркулі, особливо в районах найбільшого селянського руху, наприклад на Чернігівщині, починають відходити від активної підтримки влади. Типовим, на наш погляд, є донесення від 2 серпня з Ніжина гетьманові у Київ: «Раніш бадьорий настрої хліборобів значно понизився і, не довіряючи силі уряду, вони з метою самозбереження себе та своїх родин вимушені займати нейтральне і вичікувальне положення»¹.

Саме в цій зміні настроїв куркульства (і націоналістичного міщанства та міської буржуазії) була одна з найважливіших причин переорієнтації українських контрреволюційних буржуазно-націоналістичних партій від підтримки німців і гетьманщини до союзу з американо-англо-французькими імперіалістами. На жаль, в історичній літературі зміна тактики українських буржуазних націоналістів на кінець літа 1918 р. не пов'язується з переорієнтацією куркульства, хоча головна причина — могутній розмах визвольної боротьби трудящих України і зростання впливу більшовиків — відзначаються вірно².

Щодо партійного складу сил внутрішньої контрреволюції на Україні, то тут у В. І. Леніна йде мова не тільки про партії експлуататорів — поміщиків і буржуазії, а й про дрібнобуржуазних контрреволюціонерів, прибічників буржуазії — меншовиків і правих есерів (російських і українських)³.

Зауважимо, що у складі контрреволюційних сил на Україні В. І. Ленін називає (кожного разу, коли торкається цього питання) у 1918 р. **правих українських есерів**⁴. Наші історики цього не помічають, за винятком Є. Складенка та М. Супруненка, і всюди пишуть взагалі про «українських есерів».

Зрозуміло, що, зваживши на вище вказані висловлювання В. І. Леніна про правих українських есерів, можна правильно з'ясувати ленінську оцінку і лівих українських есерів — боротьбистів. Причому, мається на увазі не підсумкова ленінська оцінка боротьбистів, яку В. І. Ленін дав у лютому 1920 р. в світлі всієї їхньої діяльності, наполягаючи тоді на обвинуваченні партії боротьбистів — цих дрібнобуржуазних націоналістів, — особливо в контрреволюційності⁵. Тут мова йде про визначення за Леніним місця боротьбистів у тому розташуванні політичних сил, яке було на Україні у 1918 р. під час окупації і гетьманщини.

Як ми бачили, серед партій контрреволюційного табору на Україні 1918 р. В. І. Ленін боротьбистів **не називав**. Навіть у липні 1918 р., коли російські ліві есери підняли антирадянський заколот і показали,

¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 1216, оп. 1, од. зб. 78, арк. 106.

² Див. напр., М. Супруненко. Вказана праця, стор. 64.

³ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 151, 168, 246, 328, 357 та ін.

⁴ Див. Там же, стор. 151, 246, 331; т. 28, стор. 9.

⁵ Див. В. І. Ленін. Полн. собр. соч., т. 40, стор. 122, 159.

що вони остаточно відійшли від народу, стали знаряддям у руках контрреволюції¹, В. І. Ленін у складі контрреволюційних сил на Україні лівих українських есерів не згадує². Може, В. І. Ленін не знав про них? Відомо, що знав з часу їх появи і особливо в липні, бо тоді В. І. Ленін зустрічався з партпрацівниками України, з делегатами I з'їзду КП(б)У, допомагав у виробленні його рішень. А на з'їзді спеціально розглядалося питання про лівих українських есерів.

Зрозуміло, не відносив В. І. Ленін боротьбистів і до сил пролетарської революції на Україні. Весною 1918 р. він прямо говорив, що з точки зору партійного складу в таборі пролетарської революції є лише одна партія — комуністів-більшовиків³.

Де ж місце боротьбистів? На нашу думку, ленінський погляд на це питання ми знаходимо в його виступі на засіданні ВЦВК 29 квітня 1918 року. В. І. Ленін там говорив, що основні політичні сили в Росії виразно поділяються на три групи: контрреволюційну (буржуазія та її підголоски); революційну (більшовики) та проміжну — ліві есери, для яких характерним було хитання між двома головними ворожими таборами і повна розгубленість⁴.

Російські ліві есери в результаті злочинної політики авантюристів і інтелігентів-істериків з керівництва цієї партії у липні 1918 р. завершили свій шлях тим, що остаточно відійшли від середнього селянства, інтереси якого вони виражали спочатку, і скотилися у табір контрреволюції. Українських лівих есерів така доля у 1918 р. ще не спіткала, і В. І. Ленін, як ми бачили, навіть у кінці липня, в таборі контрреволюції їх не називає. А це, на нашу думку, може означати лише одно: з точки зору В. І. Леніна боротьбисти в той час ще являли собою **третьо, проміжну** політичну групу. Саме так, як проміжну політичну групу, розглядав боротьбистів і I з'їзд КП(б)У⁵.

Спеціальне дослідження класової бази і політичної історії боротьбистів (а такого в нашій історіографії, на жаль, не нема) безумовно підтвердить правильність віднесення боротьбистів 1918 р. до третьої, проміжної групи, розкриє на фактах непролетарський, особливо ненадійний, як писав потім В. І. Ленін, характер членів цієї партії⁶ та наочно покаже їх хитання від контрреволюції до більшовиків.

Ці хитання особливо важливо показати, бо саме в них суть боротьбизму 1918 р. І тут не можна говорити лише про хитання боротьбистів вліво, до угоди з більшовиками (така тенденція відчувається в деяких працях), а треба обов'язково показувати і **підкреслювати** хитання боротьбистів вправо, в бік контрреволюції. Такі хитання В. І. Ленін у 1918 р. називав «посередньою підтримкою» контрреволюції з боку «безхарактерних і плутаних людей (анархістів і лівих есерів)»⁷. Та й виходити треба з того, що в дальшому, саме в результаті переважання таких — зовсім не випадкових — хитань вправо, що їх В. І. Ленін вимагав «не пропускати жодного... без негайного і суворого покарання»⁸, боротьбисти стали, за визначенням В. І. Леніна в лютому 1920 р., партією контрреволюційною, ворожою⁹.

¹ Див. В. І. Ленін. Полн. собр. соч., т. 50, стор. 114; В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 482.

² Див. В. І. Ленін. Твори, т. 28, стор. 9.

³ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 247.

⁴ Там же, стор. 246—247.

⁵ Протоколи I съезда КП(б)У. М., 1918 г., стор. 92—102.

⁶ Див. В. І. Ленін. Полн. собр. соч., т. 40, стор. 122.

⁷ В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 350.

⁸ В. І. Ленін. Полн. собр. соч., т. 40, стор. 122.

⁹ Див. Там же, стор. 159; В. І. Ленін. Твори, т. 30, стор. 425—426.

Вся історія такої закономірної еволюції боротьбистів, як і інших подібних партій, доводить, що залишатись (більш-менш тривалий час) **проміжною** силою у політичній боротьбі **неможливо**, що дрібнобуржуазність, націоналізм, хитання допомагають контрреволюції і неминує ведуть до прямого переходу в її табір.

Врахування вищенаведених лєнінських положень допоможе правильно розв'язати принципові питання про боротьбистів, що є спірними, навколо яких ведеться полеміка між істориками¹.

У лєнінському аналізі сил внутрішньої контрреволюції є ще одна цікава і важлива сторона. Розглядаючи в сукупності всі лєнінські висловлювання про Україну того часу, можна пересвідчитись, що у єдиному таборі внутрішньої контрреволюції В. І. Лєнін бачив наявність двох політичних угруповань і відповідних їм політичних центрів. Однакові за змістом і напрямком своєї діяльності — реакційної, антирадянської і антибільшовицької — разом з тим вони мали й відмінності.

Одно — буржуазно-націоналістичне угруповання — складалося головним чином і очолювалося дрібнобуржуазними українськими націоналістами. Органом його до гетьманщини була Центральна рада, потім — Український національний союз, а з листопада — Директорія. Класова база — в основному націоналістична дрібна буржуазія, інтелігенція міста і села, куркульство. Українські меншовики і праві есери в різні часи 1918 р. (та й протягом всієї громадянської війни) мали тут неоднаковий вплив. Їх політику В. І. Лєнін завжди характеризував як контрреволюційну, буржуазну, а діячів цих партій називав слугами буржуазії, українськими Керенськими, Черновими, Церетелі, радівцями, шовіністами України².

Друге політичне угруповання, що прийшло до влади в результаті гетьманського перевороту, В. І. Лєнін характеризував, як буржуазно-поміщицьке, у партійному відношенні — кадетсько-октябристське, монархічне, великорусько-шовіністичне³ — головним чином, хоч до цього блоку входили і українська буржуазія та поміщики-націоналісти.

Підкреслюючи контрреволюційну єдність обох цих блоків, В. І. Лєнін разом з тим ніколи не змішує їх, бачить їх відмінності, бо саме з них випливали різні можливості, становище, сила, тактика кожного з цих контрреволюційних блоків, а значить, — і неоднаковість тактики більшовиків щодо них. Так, незважаючи на заяви гетьманського уряду про «самостійність» так званої «Української держави», В. І. Лєнін весь час вказує на небезпеку якраз з протилежного боку — говорить про «явний політичний союз» цього блоку української контрреволюції з російською⁴, про великодержавно-всеросійську орієнтацію гетьманського блоку⁵.

На лєнінський погляд щодо наявності двох політичних центрів у єдиному таборі внутрішньої контрреволюції треба звернути увагу ще й тому, що інколи в історичних працях різниця між ними не відмічається, Центральна рада і гетьманський блок показуються як одна і та ж буржуазно-націоналістична контрреволюція⁶.

¹ Див., напр., Н. И. Супруненко. Вказ. праця, стор. 114—117, Г. Овчаров. Старая ошибка повторилась. Письмо в «Правду». «Правда», 19 лютого 1967 р.

² Див. В. І. Лєнін. Твори, т. 27, стор. 155, 169, 246; т. 28, стор. 201; В. И. Ленин. Полн. собр. соч., т. 50, стор. 213.

³ В. І. Лєнін. Твори, т. 27, стор. 317, 331, 399, 404—405 та ін.

⁴ Там же, стор. 313.

⁵ Див. Там же, стор. 317, 329, 331 та ін.

⁶ Див., напр., М. И. Куличенко. Большевики Харьковщины в борьбе за власть Советов (1918—1920 гг.), Харьков, Изд-во ХГУ, 1966, стор. 27.

Кожному з двох угруповань внутрішньої контрреволюції В. І. Ленін дає розгорнуту характеристику. **Особливу увагу** він приділяє **викриттю українських буржуазних націоналістів, зокрема українських меншовиків та правих есерів**. В. І. Ленін підкреслює той факт, що саме вони — українські націонал-«соціалісти» — винні в окупації України, в тяжких стражданнях народу, бо вони «запросили» німців на Україну¹ і безпосередньо сприяли встановленню жорстокої буржуазно-поміщицької диктатури гетьмана², що вони «перевершили навіть буржуазію в лютості своїх нападок на нас»³. Опинившись (у квітні 1918 р.) не при владі (така доля соціал-угодовців, відзначав у зв'язку з цим В. І. Ленін, зовсім не випадкова)⁴, вони почали служити окупантам і гетьманщині, а через деякий час запродали Україну американо-англо-французьким імперіалістам і тим самим «побили рекорд» у справі зради батьківщини⁵. В. І. Ленін вказував на джерела такої політики: повний перехід на бік буржуазії, боязнь революції пролетарської, ненависть до більшовиків, Радянської влади, безсилля, відсутність підтримки мас — і підкреслював такі особливості українських дрібнобуржуазних націоналістів, як використання соціалістичної фразеології та вереск про патріотизм⁶.

Далеко не завжди в історичних працях підступна, ганебна роль українських буржуазних націоналістів у 1918 р. знаходить таке повне і всебічне викриття. Більшість істориків, крім Є. Складенка, чомусь не відзначають зрадницької ролі радівців у встановленні буржуазно-поміщицької кривавої гетьманщини, чомусь не беруть до уваги лєнінської вказівки про те, що «українські меншовики дуже легко пішли на це» (тобто на переворот.— *Ю. Ш.*)⁷. Не згадується про контрреволюційну діяльність українських меншовиків і в спеціальній статті про меншовизм у Радянській історичній енциклопедії⁸, хоч, за визначенням В. І. Леніна, саме українські угодовці вперше, наочно, живцем показали справжнє обличчя дрібнобуржуазних політиканів⁹.

Варто придивитись і до лєнінського визначення **гетьманського перевороту і гетьманського режиму**. Вперше про цю подію В. І. Ленін написав 6 травня 1918 р. так: «... державний переворот. Повне відновлення буржуазно-поміщицької влади...»¹⁰. А через декілька днів у відомому формулюванні «реставрація буржуазно-поміщицького монархізму на Україні при підтримці кадетсько-октябристських елементів всеросійської буржуазії і з допомогою німецьких військ»¹¹. В. І. Ленін визначає історичне місце цієї події, класову суть та форму нової влади, її зв'язки та взаємозалежність від всеросійської контрреволюції і німецького імперіалізму. В доповіді В. І. Леніна 14 травня до цього вже додається більш детальний аналіз умов та причин перевороту, нового розташування класових сил, вказується на значення цієї події для міжімперіалістичних відносин, для правлячих кіл Німеччини, для Радянської Росії і України, робляться висновки¹².

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 151, 155, 246 та ін.

² Там же, стор. 331, 404—405.

³ Там же, стор. 246.

⁴ Там же, стор. 331—332.

⁵ В. І. Ленін. Твори, т. 28, стор. 9.

⁶ В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 328, 405, 420 та ін.

⁷ Там же, стор. 331.

⁸ Советская историческая энциклопедия, М., 1966, т. 9, стор. 362.

⁹ В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 151, 168 та ін.

¹⁰ В. І. Ленін. Полн. собр. соч., т. 50, стор. 70.

¹¹ В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 317.

¹² Див. там же, стор. 322—337.

Наведені висловлювання дають приклад лєнінського підходу до вивчення важливої політичної події. Розглянуті тези являють собою зразок стислого, але повного і глибокого визначення. І в цьому — перш за все методологічному плані — всебічний лєнінський аналіз гетьманщини потребує значно більшої уваги істориків, ніж досі. В. І. Ленін не випадково приділив таку увагу аналізу гетьманського перевороту: це дало змогу партії зробити ряд важливих висновків та вчасних політичних кроків. Історики цього не відмічають. Лише в праці О. Карпенка¹ звертається увага на лєнінський висновок про необхідність прискорити укладання перемир'я з Україною у зв'язку з гетьманським переворотом². М. І. Супруненко чомусь цих лєнінських документів не враховує, а до питання про перемир'я підходить, на наш погляд, якраз з протилежної точки зору³.

Дещо суперечливо в літературі, як і на I з'їзді КП(б)У, розглядаються такі сторони питання про гетьманщину, як класова суть влади (буржуазна чи поміщицька переважно?), взаємовідносини гетьманського уряду і німецьких імперіалістів (лише «кукла» чи вимушений, хоч і слабкий, союзник?), взаємовідносини між гетьманцями і радівцями в різні періоди тих місяців та інші. Суперечлива і загальна оцінка подій 28—29 квітня 1918 р. Найбільш чітко вона, на нашу думку, дана за В. І. Леніним, у праці Г. Заставенка: «...на зміну урядові національної української дрібнобуржуазної контрреволюції прийшов уряд всеросійської контрреволюції...»⁴.

* * *

Аналіз подій на Україні 1918 р. допоміг В. І. Леніну зробити ряд найважливіших висновків: про вірність Брестської тактики; про необхідність виходити в політиці не з національних інтересів, а з інтересів всесвітньої революції⁵; про те, що внутрішня контрреволюція не може обійтись без допомоги іноземних штиків, а значить і далі громадянська війна буде йти поруч з воєнною інтервенцією⁶; про можливість перемоги над об'єднаними силами ворогів, зокрема — завдяки розкладу армії інтервентів і з допомогою пропаганди серед її солдат⁷; про те, що влада дрібнобуржуазних контрреволюціонерів є перехідний місток до реставрації влади поміщиків і буржуазії і що доля розігнаної Ради — це закономірна доля соціал-угодівців⁸; про особливу контрреволюційність куркульства⁹.

Як відомо, хід подій повністю довів вірність лєнінського аналізу політичного становища України в 1918 р. та висновків з нього.

¹ О. Ю. Карпенко. Імперіалістична інтервенція на Україні. 1918—1920. Вид-во Львівського ун-ту, Львів, 1964, стор. 47—48.

² В. І. Ленін. Полн. собр. соч., т. 50, стор. 71, 75, 80, 81, 94—95.

³ Н. І. Супруненко. Вказ. праця, стор. 45—51.

⁴ Г. Ф. Заставенко. Крах німецької інтервенції на Україні в 1918 році. Держполітвидав УРСР, К., 1959, стор. 50.

⁵ В. І. Ленін. Твори, т. 28, стор. 132, 181—182, 342.

⁶ Там же, стор. 100, 107, 126—127 та ін.

⁷ Там же, стор. 101, 127, 154—155, 181.

⁸ В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 168, 246, 330—332, 404—405.

⁹ В. І. Ленін. Твори, т. 28, стор. 9—10, 37—38 та ін.

ДО ПИТАННЯ ПРО ІСТОРІЮ РЕВОЛЮЦІЙНОГО РУХУ НА БЕЛГОРОДЩИНІ В 1904—1917 РОКАХ

І. Г. Пархоменко, М. Є. Дементьєв

Революційний рух, який охопив на початку ХХ століття всі промислові центри Росії, докотився і до Белгорода. Знаходячись на залізничній магістралі, що з'єднувала центр нашої країни з промисловим Півднем, Белгород разом з тим був російським містом, яке межувало з великим індустріальним центром України — Харковом.

Пліч-о-пліч з російським пролетаріатом і селянством робітники й селяни України вели героїчну боротьбу проти царського самодержавства і поміщиків. В авангарді цієї боротьби виступали керовані комітетами РСДРП робітники Харкова і старовинного російського міста Белгорода¹.

Заснування більшовицької соціал-демократичної групи в м. Белгороді датується 1904 роком². Ще напередодні революції 1905—1907 рр. серед робітників і солдат 51-ої артилерійської бригади активну діяльність розгортає група місцевих соціал-демократів, тісно зв'язаних з Харківським комітетом РСДРП(б).

Більшовики Белгорода на зборах і мітингах висувують економічні та політичні вимоги, поширюють політичну літературу й прокламації. Артилеристи 51-ої бригади, охороняючи залізницю і станцію Белгород, безпосередньо стикалися з революційно настроєними робітниками Белгорода і передусім з робітниками депо, які допомагали солдатам зрозуміти, що тільки спільною революційною боротьбою робітників, селян і солдат проти царського самодержавства можна завоювати свободу.

28 листопада 1905 р. солдати 51-ої артилерійської бригади під керівництвом каноніра Якова Титовича Карташова, бомбардирів Давида Порфировича Чачанідзе, Олександра Андрійовича Михайлова, бомбардира-навідника Петра Андрійовича Гайворонського та інших (усього організаторів революційного виступу було 16 чоловік) розпочали повстання, у якому брали участь близько 200 чоловік³.

Солдати вимагали скоротити наряди, поліпшити становище нижніх чинів бригади, деякі вимоги мали політичний характер: звільнити заарештованих — цю вимогу було негайно ж задоволено; солдати також

¹ Белгород було засновано в 1593 р.

² А. А. Аристархов. Летопись революционной борьбы в Курской губернии, Курск, 1923, стор. 17.

³ ЦДІА УРСР, ф. 306, оп. 1, од. зб. 306, арк. 12. Матеріал про повстання солдат 51-ої артилерійської бригади в м. Белгороді було виявлено вперше в 1967 р. (примітка наша. — І. П., М. Д.).

добивалися скасування смертної кари і військово-польових судів, покладання на них поліцейських обов'язків тощо.

Вранці 29 листопада 1905 р. тимчасовий командир артилерійської бригади Ползіков телеграфував у Курськ генерал-ад'ютанту Пантелєєву, що артилеристи висунули економічні та політичні вимоги, які не можна виконати. Міністр внутрішніх справ П. Н. Дурново в листі до військового міністра писав: «У Белгороді виникли крупні заворушення в артилерійській бригаді, внаслідок чого генерал-ад'ютант Пантелєєв був змушений, незважаючи на надзвичайне напруження служби місцевого гарнізону, відрядити у вказане місто дві роти з кулеметами, про що і повідомив командуючому військами Київського військового округу, який із свого боку також надсилає у Белгород дві роти й ескадрон»¹.

Жорстока розправа чекала на повсталих. Весь революційний комітет у складі 16 чоловік було заарештовано і за революційну діяльність передано Київському військово-окружному суду. Їх було позбавлено всіх прав майна, військового звання і заслано на каторжні роботи строком від чотирьох до десяти років. 51-у артилерійську бригаду було розформовано і перетворено на 4-у резервну артилерійську бригаду².

Виступ солдатів Белгорода відіграв велику революціонізуючу роль серед робітників, селян і солдат.

На початку жовтня 1905 р. революційна робота серед робітників на підприємствах міста і на залізничній станції проводилася Белгородським комітетом РСДРП. Страйком на залізничній станції керував комітет з одинадцяти чоловік, членів РСДРП. До нього увійшли машиністи Мамчин, Шеляговський, Лей-Віх, коваль Д. С. Авсеєнко³, слюсарі Мусатов і Мороховський, помічники машиністів А. Васильєв, Остапенко, телеграфіст Могилін, котельники Марченко і Куликов. Робітники підтримали страйкуючих залізничників Харкова і Курська. На станції Белгород було розібрано вхідні стрілки, рух від Харкова до Курська припинився.

Начальник Белгородського відділення жандармського поліцейського управління залізниць ротмістр Кіпайтуло телеграфував 11 жовтня 1905 р. в Курськ:

«Десятого цього вересня з ранку, висловлюючи солідарність Харківському телеграфу, страйкували телеграфісти станції Белгород, припинивши прийом і передачу депеш по залізничних проводах. Услід за ними припинили роботу працівники депо Белгород у кількості понад триста чоловік, а також стрілочники, складачі і зчіплювачі...»⁴.

Сили царського уряду були паралізовані дружними зусиллями робітничого класу всієї країни. В. І. Ленін, оцінюючи становище, яке склалося в країні, писав, що у жовтні сили сторін, що борються, зрівнялися. Старе самодержавство виявилось вже не в силах правити країною. Народ ще не в силах добитися повноти влади, яка забезпечує повноту свободи⁵. Маніфест 17 жовтня був юридичним вираженням цієї рівноваги сил.

¹ «Высший подъем революции 1905—1907 гг.», № 1, 1955, ч. II, стор. 348.

² ЦДІА УРСР, ф. 306, оп. 1, од. зб. 306, арк. 101—102.

³ Авсеєнко Дмитро Семенович обвинувачувався у січні 1906 р. у справі Белгородського залізничного страйкового комітету. 26 вересня 1906 року був заарештований за участь в роботі з'їзду-конференції Південно-Російських організацій РСДРП. Делегат Белгородського комітету РСДРП (ЦДІА УРСР, ф. 705, оп. 1, од. зб. 23, арк. 229).

⁴ «Революционные события 1905—1907 гг. в Курской губернии», сборник документов и материалов, г. Курск, 1955 г., стор. 76.

⁵ Див. В. І. Ленін. Твори, том 12, стор. 3—5.

Найвищого піднесення революція досягла у грудні 1905 р. Страйк у Москві переріс у збройне повстання; на вулицях міста розгорнулися барикадні бої.

На Белгородському залізничному вузлі на початку грудня спалахнула нова забастовка, що мала яскраво виражений політичний характер. Контроль за рухом поїздів і керівництво страйком здійснював страйковий комітет, який став повним господарем на дорозі. 7 грудня під впливом революційного комітету припинили роботу робітники майстерень, а потім і службовці. Залізничників станції Белгород підтримали робітники дільниці Белгород-Сумська, які бастували з 13 до 18 грудня¹. На зборах постійно засідали від 300 до 500 чоловік. Місцеві власті були в паніці. 15 грудня 1905 р. жандармські ротмістри Давенч і Кіпайтуло телеграфували в Курськ: «За заявою начальника відділення у депо Белгород виник страйковий комітет, очевидно, озброєний, який присвоїв собі право розпоряджатися рухом поїздів, який випускає оголошення про плату за проїзд страйковому комітету і пропонує деяким службовим особам станції залишити роботу. За заявою ротмістра Кіпайтуло, він своїми силами арештувати комітет не може. Слід доручити військам роззброїти сходку і арештувати в депо на сходці комітет, який безперервно засідає в депо... Прохаємо вказівок»².

Міністр внутрішніх справ П. Н. Дурново писав 20 грудня 1905 р. Миколі II: «У м. Белгороді Курської губернії 18 грудня під час сходки в місцевому залізничному депо арештовано 9 членів страйкового комітету. По обшуку в депо виявлено рукопис, який вказує на виникнення в місті бойової організації»³.

Після арешту Белгородського страйкового комітету забастовка в місті пішла на спад. Почалися масові арешти її учасників. Белгородська більшовицька організація пішла у підпілля. Незважаючи на значні труднощі, революційна діяльність її серед робітників продовжувалася.

Белгородський комітет РСДРП був тісно зв'язаний з Харківським партійним комітетом РСДРП. 20 січня 1906 р. за підписом «Белгородський» повідомлялося у Харків, що «надісланих Вами товаришів-більшовиків, на жаль, не прийняли у депо (хоча місця й були), з тієї причини ми і відіслали їх у Москву»⁴.

Надто суворо почало ставитися начальство депо до прийому робітників. Від тих, що тільки-но вступали, вимагали паспорт, свідоцтво про непідсудність і посвідку від тих заводів і фабрик, на яких вступник раніше працював.

У цьому ж листі «Белгородський» писав: «У Вас наша бібліотека, гроші за неї заплачені, чому ви її не висилаєте? Якщо вислати незручно, то напишіть, і з нас хтось приїде за нею»⁵.

Передові робітники і службовці, залізничники, студенти вчительського інституту і гімназисти навесні 1906 р. не раз збиралися на багатолюдні сходки у міському лісі за цвинтарем. Серед активних учасників сходок жандарми відзначали соціал-демократів Мусатова, Федорова, Шелеговського, Лисенка та ін. 1 травня 1906 р. робітники і студенти зібрались на мітинг, на який прийшли з червоними прапорами, де виступали з революційними промовами і співали «Марсельезу».

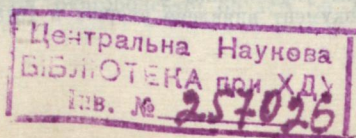
¹ ЦДАЛ, ф. 273, оп. 12, од. зб. 394, арк. 16, 18, 49—52.

² «Белгород». Очерк о прошлом, настоящем и будущем города, 1963 г., стор. 33—34.

³ «Наивысший подъем революции 1905—1907 гг.», М., 1955 г. ч. II, стор. 348.

⁴ ЦДАЖР СРСР, ф. Департаменту поліції Особого відділу, опис 1905 р., од. зб. 2494, л. 38.

⁵ Там же.

У середині червня застрайкували ремонтні робітники станції Белгород, майстрові Ново-Таволжанського цукрозаводу і млина у Чорній Полянці.

При вивченні архівних матеріалів з історії Белгородської міської партійної організації ми виявили у Київському державному історичному архіві лист Центральному Комітету РСДРП від 31 липня 1906 р. за підписом секретаря Белгородського комітету РСДРП з конспіративною кличкою «Олександр»¹. У листі говориться про існуючі зв'язки Белгородської соціал-демократичної організації з Центральним Комітетом Російської соціал-демократичної робітничої партії, про революційну діяльність у м. Белгороді під керівництвом Белгородського комітету РСДРП. Ось зміст цього листа: «До одержання директиви з ЦК Белгородський комітет весь свій вплив намагався спрямувати на те, щоб популяризувати в Белгороді ідею Рад робітничих депутатів. До Ради малося ввести депутатів від 31-ї артилерійської бригади і від селян — від кожної волості Белгородського повіту по одному, що повинно було, за підрахунком, дати 60—65 депутатів. З цією метою Белгородський комітет організував цілий ряд масових мітингів як у місті, так і в селах, причому, всюди провадилася думка про необхідність створення Рад робітничих, селянських і солдатських депутатів, скрізь приймалися у цьому ж дусі резолюції, і всюди ця думка зустрічала найповніше співчуття і схвалення. У деяких селах навіть провели вибори депутатів, причому, спочатку вирішили скликати в Белгороді селянський з'їзд, на якому було б вироблено програму й тактику для поточного моменту в селі. У самому Белгороді думка про створення Рад робітничих депутатів завдяки зусиллям членів РСДРП стала настільки популярною, що вибори до Рад робітничих депутатів можна було провести цілком успішно. З кожним днем збільшувався вплив на армію (31-а артилерійська бригада), зростали і міцніли зв'язки робітників і солдатів. В організований солдатський комітет (8—10 чоловік) були введені представники від кожної батареї.

Про перехід, у вирішальний момент, армії на бік народу доводилось чути чи не від кожного солдата. Виняток становила 4-а батарея.

Революційно настроений пролетаріат в будь-який час міг взяти участь у русі. Особливо революційним був настрій робітників міського й залізничного районів. Тут на робітничих зборах обговорювалися директиви ЦК, які були зустрінуті цілком співчутливо. Збори прийняли рішення про необхідність роз'яснювати їх всіма наявними засобами (агітація, мітинги, література тощо).

В листі були зроблені висновки про те, що загальний політичний страйк буде проведений всюди одноставно і особливо на залізничній і на поштово-телеграфній станціях, «армія буде на боці народу, про села поки певного нічого сказати не можна (це з'ясується на селянському з'їзді, який буде скликано невдовзі). До загального політичного страйку навряд чи можливі успішні демонстрації і часткові забастовки. До речі, справжніх соціал-демократів у нас нараховується небагато, та зате вплив соціал-демократів Белгородського комітету дуже великий, так що можна буде здійснити все, що буде наказано Центральним Комітетом.

¹ Це був секретар Белгородської організації РСДРП Олександр Йосипович Солнцев, белгородець, студент Харківського технологічного інституту, заарештований Харківським жандармським управлінням в 1907 р. ЦДІА УРСР, ф. 336, оп. 1, од. зб. 2371, справа № 71. Документ виявлено вперше в 1918 р. (Примітка авторів).

Розгрому нашої організації досі не було, нещодавно тільки заарештовано військового організатора¹ у м. Корочі і то лише за носіння вогнепальної зброї.

Недосить солдатської хорошої літератури. Дайте поради, звідки можна дістати найкращу літературу для солдат. Адреса та ж. З товариським вітанням секретар Белгородського комітету РСДРП т. Олександр. Пишіть частіше»².

Як відомо, перша російська революція 1905—1907 рр. закінчилася поразкою. Революційні виступи робітників у місті Белгороді також було придушено. Белгородський комітет РСДРП було заарештовано. Настали суворі роки реакції.

Але белгородські більшовики, які залишилися на свободі після поразки революції, незважаючи на переслідування й арешти, продовжували вести революційну роботу серед робітників, селян і солдат. Про це свідчить повідомлення начальника Харківського охоронного відділення від 9 липня 1907 р. на ім'я директора департаменту поліції, в якому говорилося: «У Белгороді організовано сильну соціал-демократичну групу, вона має свою друкарню. Одним з головних діячів цієї групи є акушерка Олександра Григорівна Кангеларі. Вона має газетно-книжковий кіоск, звідки йде поширення літератури. Активну участь у групі бере її син Валентин Олександрович Кангеларі³, студент Харківського університету, що живе у Белгороді. Далі видними діячами цієї групи перебувають: студент Віктор Шикун і його брат Василь Шикун, учителька Олена Григорівна Шляхова. Це вона організувала летючий загін Белгородської організації соціал-демократів для агітації серед селян, так звану селянську групу. Заворушення в маєтку графа Доррера — справа її рук»⁴.

У роки реакції Белгородська організація РСДРП була розгромлена. Однак белгородські соціал-демократи, які залишилися на свободі, проводили революційну роботу серед робітників, залізничників і солдат місцевого гарнізону в період нового революційного піднесення і в роки першої світової війни.

У революційній боротьбі 1917 р. в Росії склався союз робітників і селян, одягнутих у солдатські шинелі. 27 лютого Бюро Центрального Комітету партії більшовиків випустило маніфест із закликem покінчити з царизмом, створити Тимчасовий революційний уряд, встановити демократичну республіку, запровадити 8-годинний робочий день, конфіскувати поміщицьку землю на користь селян і разом з робітниками усіх воюючих країн домагатися негайного припинення війни, розв'язаної імперіалістами.

Лютневі події 1917 р. дістали відгук на Белгородщині. У цей час у м. Белгороді не було більшовицької організації. У Белгороді і Гайвороні 6 березня 1917 р. були організовані тимчасові виконавчі коміте-

¹ Мається на увазі член Белгородської організації РСДРП Моночиненков Федір Герасимович, робітник книжкового магазину в м. Белгороді, випущений після арешту для уточнення про нього дізнання; він тут же зник. Після закінчення громадянської війни повернувся в м. Белгород; у 1921 р. на IX і X повітових партійних конференціях обирався до складу Белгородського повіткому партії. (Партійний архів Белгородської області, ф. 1791, оп. 1, од. зб. 75, арк. 46). ЦДАЖР СРСР, ф. ДП Особого відділу, оп. 1906 р., од. зб. 59, арк. 72—73.

² ЦДА УРСР, ф. 304, оп. 1, од. зб. III, арк. 244. Документ вперше виявлено в 1967 р. (Примітка авторів).

³ Кангеларі В. О. — член Харківського комітету РСДРП. ЦДА УРСР, ф. 105, оп. 1, од. зб. 207, арк. 146. Член Белгородського комітету РСДРП. ЦДАЖР СРСР, ф. ДП Особого відділу, оп. 1908 р., од. зб. 9, ч. 26, л. 30.

⁴ Державний архів Белгородської області, ф. Р-101, оп. 1, спр. 31, арк. 318—319.

ти. Тимчасовим виконавчим комітетом м. Белгорода були заарештовані царські чиновники — віце-губернатор Ю. Б. Штюрмер, начальник станції Південної залізниці Семендяєв, гласний земської управи В'язигін, жандармський полковник Подгорічані, справник Покидов¹.

12 березня 1917 р. було створено Белгородську Раду робітничих і солдатських депутатів. До її складу увійшли більшовики П. А. Костюков, Ф. Я. Славгородський, Н. І. Подзолков, М. А. Машковцев, О. К. Лютенко, Ф. М. Полосков, А. М. Цихонський, Ф. В. Путимцев. Белгородську Раду робітничих і солдатських депутатів створено значно раніше, ніж у Курську, вона була однією з перших у Курській губернії.

Белгородська Рада робітничих і солдатських депутатів повністю підтримала вимогу більшовиків Петрограда про перехід влади до Рад, припинення війни, конфіскацію поміщицьких і церковних земель, контроль над виробництвом.

Одним із головних питань було запровадження 8-годинного робочого дня. Наприкінці квітня 1917 р. Рада обговорила це питання і прийняла рішення: запровадити 8-годинний робочий день на всіх підприємствах міста Белгорода.

У липні 1917 р. була створена Белгородська міська організація РСДРП(б). Головою Белгородського комітету РСДРП(б) було обрано більшовика, учителя по професії, Івана Густавовича Озембловського². Ставши керівником міської партійної організації, він одразу завоював авторитет у широких трудящих мас.

30 липня були проведені перші вибори в Белгородську міську думу. Представники соціал-демократичної партії на виборах дістали 26 місць з 45³. Під приводом нібито допущених порушень Курський губернський адміністративний суд скасував вибори.

14 серпня 1917 р. Белгородська Рада робітничих і солдатських депутатів створила при Раді секцію селянських депутатів з найбідніших селян і прийняла постанову про ігнорування есерівської Ради солдатських депутатів⁴. 29 серпня було створено Белгородський революційний штаб по боротьбі з контрреволюційним виступом Корнілова. До нього увійшли представники РСДРП(б), Ради робітничих і солдатських депутатів, полкового комітету польського запасного полку та інших організацій.

Авторитет Белгородської Ради робітничих і солдатських депутатів зростав з кожним днем. 24 вересня 1917 р. Рада організувала у Белгороді демонстрацію і мітинг робітників і солдат. Демонстрація пройшла під лозунгом: «Мир у всьому світі! Геть коаліцію з буржуазією!», «Вся влада Радам!», «Мир — трудящим, війна — капіталістам!».

Присутні на мітингу вимагали передачі всієї влади трудовому революційному народові в особі його справжніх представників — Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів⁵.

Призначені на 15 жовтня 1917 р. другі вибори до міської думи принесли повну перемогу більшовикам, які дістали 25 місць. Інші 20 місць розподілилися між представниками 6 партій. Головою думи було обрано більшовика П. А. Костюкова, міським головою І. Г. Озембловського.

¹ «Курский край», 31 березня 1917 р.

² Озембловський І. Г. — у 1917 р. викладач комерційного училища, був членом виконкому Ради робітничих і солдатських депутатів, гласним міської думи, міським головою, делегатом II Всеросійського з'їзду Рад. У червні 1918 р. — голова губернського ЧК. У 1919 р. розстріляний денікінцями в м. Харкові під час виконання партійного завдання в тилу ворога.

³ «Известия Белгородского Совета Р. и С. Д.», 18 серпня 1917 р.

⁴ Там же.

⁵ «Известия Белгородского Совета Р. и С. Д.», 1 жовтня 1917 р.

Після виборів у міську думу влада в м. Белгороді фактично перейшла до рук більшовицької Ради робітничих і солдатських депутатів.

«У Белгороді, колишньому оплоті чорної сотні, вотчині Доррерів, Муханових, Говорухо-Отроков міське управління перейшло до рук революційного пролетаріату, до рук Російської соціал-демократичної робітничої партії (більшовиків)», — писав делегат 2-го Всеросійського з'їзду Рад Іван Густавович Озембловський¹.

26 жовтня 1917 р. в Белгороді була встановлена Радянська влада.

¹ «Известия Белгородского Совета Р. и С. Д.», 20 жовтня 1917 р.

**А. В. ЛУНАЧАРСЬКИЙ У БОРОТЬБІ ЗА ВЧИТЕЛЬСЬКІ КАДРИ
В ПЕРШИЙ ПЕРІОД РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ (жовтень 1917 р.—
березень 1918 р.)**

А. І. Фомін

Однією з особливостей Великої Жовтневої соціалістичної революції, за визначенням В. І. Леніна, було те, що «вона підняла жадобу будівництва і творчості в масах»¹.

Під очисними поривами жовтневого вітру розвалилися багатівкові підвалини суспільного буття, заснованого на експлуатації людини людиною. На руїнах старого світу трудящим масам Росії, очолюваним партією більшовиків, треба було спорудити світлу будову соціалізму, прикладу якої не знала історія. Однак для побудови соціалістичного суспільства масового ентузіазму і жадоби творення було замало, потрібні були знання, яких трудящі не мали, бо панівні класи прагнули закріпити своє панування не лише спираючись на меч і грубе насильство, а й всіляко використовуючи «методи отруєння свідомості низів суспільства»². Знання були абсолютною монополією інтелігенції, яка здебільшого вороже поставилася до Жовтневої революції.

Перед партією більшовиків стояло важке завдання: залучити вороже настроєну інтелігенцію на бік народу, що переміг. В. І. Ленін писав, що «залучення до роботи буржуазної інтелігенції є тепер черговим, назрілим і необхідним завданням дня»³. Питання про ставлення до буржуазної інтелігенції цікавило російських марксистів задовго до перемоги Жовтня. Так, наприклад, у статті «Революційний авантюризм», написаній В. І. Леніним у 1902 р., чітко визначено, що «пролетаріат не тільки виробляє свою власну інтелігенцію, але й бере собі також прихильників із числа всіх і всіляких освічених людей»⁴.

Складовою частиною інтелігенції, при цьому найбільш демократичної, було вчителство, залученню якого на бік революції партія надавала виключно важливого значення. В учительстві більшовики бачили ту силу, яка мала стати «опорою радянського ладу, щоб відвернути через них (учителів, — А. Ф.) селянство від союзу з буржуазією і привернути їх до союзу з пролетаріатом»⁵, силу, від готовності якої співробітничати з Радянською владою залежала доля культурної революції.

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 154.

² А. В. Луначарський. Проблемы народного образования, «Работник просвещения», М., 1923, стор. 50.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 184.

⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 6, стор. 167—168.

⁵ В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 409.

Досвід боротьби партії більшовиків за вчительські кадри та діяльності у цьому напрямку соратника В. І. Леніна, першого наркома освіти А. В. Луначарського, становить великий історичний інтерес і не втратив своєї актуальності для нашого часу.

З перших днів встановлення Радянської влади перед невеликою групою більшовиків — діячів народної освіти, — очолюваною А. В. Луначарським, були поставлені завдання першочергової важливості. По-перше, необхідно було в найкоротші строки замінити старий державний апарат народної освіти новим і, по-друге, залучити вчителство на бік народних мас.

Учительські кадри Росії не відзначалися особливою однорідністю ні за своїм соціальним складом, ні за своїм ставленням до Жовтневої революції.

Ось дані одноденного перепису вчителів початкових шкіл Росії в 1911 році за станами, в %¹.

Стан	В цілому по імперії	В містах	В сільських школах (по 60 губ.)
Дворянство	9,6	21,8	6,69
Духовенство	20,2	14,9	22,02
Селяни	36,2	17,8	40,78
Міщани	19,3	28,6	17,14
Представники інших станів	14,7	16,9	13,37

Безперечно, більшість учителів початкових шкіл були демократичного походження. Однак 29,8% їх належало до привілейованих станів. Цього було досить, щоб проводити певну політичну лінію серед усієї вчительської маси.

З точки зору ставлення до Радянської влади вчителів можна поділити на такі групи:

1. Учителі, свідомо ворожі Радянській владі (у більшості представники привілейованих станів).
2. Учителі, ворожість яких мала неусвідомлений характер (в основному вихідці з демократичних станів).
3. Учителі-більшовики та ті, хто їм співчували. Необхідно відзначити також ту частину вчителства, яка займала нейтральні позиції: не висловлювала ні симпатій, ні ворожості до Радянської влади.

У період, який ми розглядаємо, боротьба в основному розгорнулася між учителями-більшовиками та тими, хто їм співчував, — з одного боку, і вчительською аристократією — з другого боку, за народного вчителя, що становив більшість учительської маси.

Залучення народного вчителя на свій бік партія більшовиків розглядала як одну з найважливіших ланок боротьби за вчительські кадри.

Уже 29 жовтня 1917 р. було опубліковане звернення, в якому А. В. Луначарський від імені Радянського уряду вітав «педагогів на арені світлої і почесної праці — освіти народу, господаря країни...»².

Це звернення кликало педагогів до співробітництва з революційним народом. Однак значна частина вчителства не відгукнулася на цей заклик, а вчителі міських учбових закладів категорично відмовились.

¹ Однодневная перепись начальных школ Российской империи 18 января 1911 г., вып. XVI (П., 1916), стор. 95.

² «Народное просвещение», 1918, № 1—2, стор. 4.

Заспівувачем антирадянських виступів стала Всеросійська учительська спілка (ВУС)¹, меншовицько-есерівські верхи якої, прикриваючись нібито своєю безпартійністю, з перших же днів Жовтневої революції вступили до контрреволюційної організації «Комітет порятунку батьківщини і революції» і на сторінках своїх видань повели розгнuzдану антирадянську пропаганду. Ватажки ВУС виступали з відвертим закликком: «Геть народних комісарів!»². Войовничість «безпартійних вождів» учительської спілки доходила до того, що вони відверто заявляли про свою готовність усіма силами сприяти боротьбі з «узурпаторами, що захопили владу»³. Однак антирадянський шабаш, влаштований керівництвом спілки, не знайшов одностайної підтримки у середовищі рядових її членів. Голоси протесту не були одиничними, про що свідчить спеціальна резолюція, прийнята Радою ВУС 29 листопада 1917 р. У цій резолюції говорилося, що всі учителі, які «підтримують владу Ради народних комісарів, підлягають виключенню з спілки»⁴. Передусім дана резолюція була спрямована проти вчителів-більшовиків. Не випадково в одному з вусівських журналів писалося про те, що «педагоги-більшовики — це наші найлютіші вороги»⁵.

Другого дня після прийняття резолюції, тобто 30 листопада 1917 року, були виключені з числа членів спілки три вчителі-більшовики: І. В. Дашкевич, В. Р. Менжинська та Л. Р. Менжинська⁶. Цей акт викликав гнів і обурення серед передової частини вчительства. На знак протесту ціла група вчителів заявила про вихід із спілки. Здавалося б, таке становище повинно було виплинути на заводіїв ВУС, що надто розвоювалися. Але якщо людині властиво помилятися, казав Цицерон, то дурню — наполягати на дурниці. І всупереч здоровому глузду, ватажки ВУС прагнули ще більше розпалити антибільшовицькі настрої. Боротьба досягла такої напруженості, що А. В. Луначарський змушений був виступити із заявою, в якій говорилося: «...деякі представники середніх учбових закладів дозволяють собі зовсім неприпустиме цькування тих своїх колег, які стоять на боці повсталого і перемігшого народу... Особи, що виявляться надалі винними у подібних проступках, будуть вказані місцевим революційним властям, які по розглядові справи і встановленню провини будуть піддавати їх арешту»⁷.

Не задовольняючись антирадянською пропагандою, керівництво Спілки перейшло до організації вчительського страйку. У грудні 1917 р. такі страйки були організовані в Москві, Петрограді, Уфі, Астрахані та інших містах. Для підтримки страйкуючих був створений спеціальний фонд з пожертвувань як російських, так і іноземних імперіалістів. Наприклад, лідер кадетів Кутлер вніс до фонду 1 млн. крб. Не меншу суму внесли і французькі імперіалісти⁸.

«Банки організували солідний фонд, — говорив з цього приводу А. В. Луначарський, — для оплати саботажу й забастовки. Ціла серія лінивих і тупих обивателів, яких теж сила-силенна... і серед педагогів, знайшла дуже вигідним «платний страйк»⁹.

¹ ВУС, що відродилася у квітні 1917 р., являла собою велику професійно-політичну організацію, яка нараховувала у своїх рядах близько 75 тис. чоловік.

² «Петроградский учитель», 1918, № 1, стор. 3.

³ Там же, стор. 2.

⁴ Там же, стор. 3.

⁵ «Новая школа», 1918, № 3, стор. 161.

⁶ «Петроградский учитель», 1918, № 1, стор. 2.

⁷ «Народное просвещение», 1918, № 1—2, стор. 13.

⁸ Г. В. Вотухновский. Борьба партии большевиков за учительство в 1917—1919 гг. Кандидатская диссертация. М., 1949, стор. 104.

⁹ «Народное просвещение», № 1—2, стор. 8.

Учительський страйк не став повсюдним, і це було яскравим доказом того, що ВУС не являла собою щось однорідне. Навіть у самій Раді ВУС далеко не всі її члени були однастайні в оцінці страйку, що особливо виявилось на з'їзді, скликаному 28 грудня 1917 р. Виступаючи в дебатах, член Ради ВУС Докунін заявив: «Як я, зжившись із школою, закрию її двері, як я піду від дітей»¹. Проти забастовки висловився і Йорданський. Але якщо В. С. Докунін проти страйку взагалі, то Йорданського він не влаштовує тільки тому, що його не змогли організувати в масовому масштабі.

Отже, керівництву ВУС не вдалося підняти все учительство на активну боротьбу проти Радянської влади. Причина цього передусім у правильній політиці, яку проводила Комуністична партія щодо вчителства. Відіграло роль і те, що в особі А. В. Луначарського наша партія мала найталановитішого провідника ідей партії в середовищі освітянських мас.

А. В. Луначарський був глибоко переконаний: тільки Жовтнева революція дала можливість учителю «розгорнути в собі справжнього педагога, своє велике покликання, настільки велике, що більшого покликання і не існує»². Ці почуття найглибшої поваги і переконаності дозволяли наркомові освіти проводити ідеї партії в тих формах, які давали найбільший ефект. А. В. Луначарський добре усвідомлював, що окриком і наказом учительство не візьмеш. Ось чому він рішуче виступав проти вживання радикальних заходів щодо вчителства, «вони (радикальні заходи, — А. Ф.) нас, — говорив він, — дещо лякають»³. «Якщо ми розполохаємо... спеціалістів... — розвивав А. В. Луначарський свою думку, — це значить, що ми не зможемо випустити нове покоління скількись підготовлених працівників»⁴.

З перших же кроків своєї діяльності А. В. Луначарський і очолюваний ним народний комісаріат освіти проявили максимум обережності і такту в питанні залучення учительської маси на бік Радянської влади. Обережність і тактовність щодо учительства диктувалися не лише побоюванням «розполохати» його, але й тим, що основна його частина, хоча й вороже поставилася до пролетарської революції, все ж належала до демократичних кіл, і ворожість цієї частини — це скоріше сила звички — сліпо йти за «тузами й китами інтелігенції»⁵, як відзначав А. В. Луначарський.

Вище вже говорилося, що залученню народного вчителя на бік Радянської влади Комуністична партія надавала найважливішого значення. Вже в першому своєму зверненні, написаному А. В. Луначарським 29 жовтня 1917 р., особлива увага приділялась «найбільш знедоленим і чи не найважливішим» «працівникам культурного фронту — народним учителям початкових шкіл»⁶. І якщо у ставленні до ворожої верхівки учительства припустимі були каральні заходи, то по відношенню до народного вчителя «повинна йти дружна, симпатизуюча пропаганда... створення гнучких, делікатних, але перебуваючих під контролем Комуністичної партії організацій»⁷, — писав А. В. Луначарський.

¹ «Народный учитель», 1918, № 2, стор. 9.

² А. В. Луначарский. Основы просветительной политики Советской власти. «Работник просвещения», М., 1924, стор. 28—29.

³ Ленінградський державний архів Жовтневої революції і соціалістичного будівництва (ЛДАЖРС), ф. 1000, оп. 2, од. зб. 28, арк. 1.

⁴ Там же.

⁵ Протоколи I Всероссийского съезда учителей, созванного Народным комиссариатом по просвещению 3-го июля 1918 г. Изд-во ВЦКВ, М., 1918, стор. 10.

⁶ «Народное просвещение», 1918, № 1—2, стор. 4.

⁷ «Народное просвещение», 1919, № 29, стор. 4.

Однією з форм агітаційно-масової роботи були декрети Радянської влади. Оцінюючи з цієї точки зору перші декрети, В. І. Ленін говорив, що наш декрет є заклик до масового практичного діла¹. Особливий вплив на вчительство чинили декрети й постанови Радянського уряду в галузі народної освіти. Ці декрети не могли не хвилювати народного вчителя, бо вони були вираженням найпотаємніших його сподівань. «Ваші декрети по народній освіті, — писала в листі на ім'я наркома група народних учителів від 25 грудня 1917 р., — це є справжні виразники народної школи. Тов. Луначарський, не бійтеся і далі так продовжувати свою роботу»².

Неабияку роль у боротьбі за вчительство відіграли статті А. В. Луначарського, написані ним у цей період: «До всіх, хто вчить», «Про шкільну забастовку» та ін. Ці статті по праву можна назвати зразками більшовицької пропагандистської літератури того часу. Сповнені пристрасної щирості й революційної цілеспрямованості, вони проникали у найпотаємніші кутики душі вчительства, розбухували його совість. Для А. В. Луначарського обов'язок учителя — служіння народові. «Адже вчитель, справжній вчитель, — писав він, — учитель, яким він повинен бути, повинен передусім бути з народом в усіх його переживаннях і навіть блуканнях»³.

У розпал учительської забастовки А. В. Луначарський опублікував статтю «Про шкільну забастовку», в якій прикував до ганебного стовпа винуватців цього безприкладного педагогічного вандалізму. «Я не знаю, — писав А. В. Луначарський, — якою кількістю сліз каяття зможе окремий учитель змити в очах народу ту чорну печать, яку він власноручно ставить на своє чоло: у лютому 1917 року в годину страшної боротьби народу з його експлуататорами відмовився вчити дітей і одержував за це платню з фонду експлуататорів»⁴. Закликаючи вчителів виконати свій обов'язок перед народом, народний комісар рішуче попереджував: «Панів учителів, які, незважаючи на наш заклик, продовжуватимуть віддавати перевагу ролі політичних матадорів, а не ролі вихователів, ми змушені будемо усунути від шкільної діяльності назавжди»⁵.

Широкого значення у розглядуваний період набула така форма пропагандистської роботи, як мітинг. «Мітингування, — писав В. І. Ленін, — це і є справжній демократизм трудящих, їх випрямлення, їх пробудження до нового життя...»⁶.

Виступи на мітингах провідних діячів Комуністичної партії та Радянського уряду — В. І. Леніна, Я. М. Свердлова, А. В. Луначарського, Н. К. Крупської та ін. привертали не лише трудящі маси, а й інтелігенцію. А. В. Луначарський був одним із видатних ораторів свого часу, і не випадково його публічні виступи збирали найчисленнішу аудиторію. Заявок на його виступи було так багато, що йому довелося опублікувати в газеті «Известия» такий лист: «Різні революційні установи постійно звертаються до мене з проханням читати на їх користь лекції і т. п. Завантажений справами, я не відмовляюся, однак прошу упорядкувати це питання»⁷. До будь-якого свого виступу А. В. Луначарський ставився з надзвичайною серйозністю. «Промова — публіцисти-

¹ В. І. Ленін Твори, т. 29, стор. 179.

² ЦДАЖР СРСР, ф. 2306, оп. 2, од. зб. 26, арк. 25.

³ «Народное просвещение», 1918, № 1—2, стор. 6.

⁴ Там же, стор. 9.

⁵ Там же.

⁶ В. І. Ленін Твори, т. 27, стор. 235.

⁷ «Известия», 15 грудня 1917 р.

ка усна»¹, — казав він і завжди найретельніше готувався до публічних виступів. Велике значення у налагодженні контакту з учительством мали щотижневі звіти наркома освіти, які проходили в приміщенні цирку «Модерн». Інтерес до звітів був величезний. Просторе приміщення цирку заповнювалося вкрай. У своїх звітах А. В. Луначарський знайомив учительство з починаннями наркомату освіти, закликав до громадської роботи.

Перед партією більшовиків постало завдання організаційного оформлення тієї частини вчителства, яка стояла на платформі Радянської влади. Необхідність організувати передову частину вчителів диктувалася усім ходом боротьби. І така організація була створена в особі Союзу вчителів-інтернаціоналістів, основу якого було закладено на приватній нараді викладачів лівої соціалістичної течії 27 листопада 1917 р.² 17 грудня у Петрограді відбулися установчі збори, що проголосили створення Союзу. Згодом організації учителів-інтернаціоналістів виникли в Москві, Самарі, Вітебську та ін. місцях.

Учителі-інтернаціоналісти рішуче відмежувалися від ВУС і повели широку пропаганду й агітацію серед учительських мас. Розгорнувши широким фронтом боротьбу за вчителство, Комуністична партія виходила з того, що перемога на цьому фронті не може бути досягнута без завоювання учнівської молоді. У листопаді 1917 р. було опубліковано звернення А. В. Луначарського «До учнів». «Юнаки усіх класів, — говорилося в ньому, — кидайте гидкі привілеї, за які чіпляються ваші батьки... Дивіться життю просто в обличчя, і ви визнаєте, з ким вам слід йти»³.

Звернення кликало молодь до рішучого засудження вчителів, що відмовляються працювати з народом⁴. І молодь відгукнулася. «Ми.. відгукуємось на заклики вождів революції працювати»⁵, — писали А. В. Луначарському представники молоді Новгородської губернії. Гаряче відгукнулося на заклик наркома і студентство. У листах А. В. Луначарському студенти виявляли бажання замінити саботуючих учителів⁶. У листопаді 1917 р. за безпосередньою участю А. В. Луначарського було створено студентську організацію при Петроградському комітеті РСДРП(б), яка розгорнула широку діяльність серед молоді й інтелігенції по залученню їх на бік Радянської влади⁷.

Для успішного продовження боротьби за вчителство треба було народного учителя підняти на таку висоту, на якій він ніколи не стояв у буржуазному суспільстві. Для цього необхідне було не тільки ідейно-теоретичне переозброєння учительства, а й, як вказував В. І. Ленін, тричі головне, піднесення його матеріального становища⁸. 30 грудня Раднарком по доповіді А. В. Луначарського прийняв рішення асигнувати 12 520 000 крб. на збільшення окладу учителів з 1 листопада 1917 р. до 1 січня 1918 року⁹. 2 січня 1918 р. це рішення було опубліковано у формі декрету. 30 березня 1918 р. Державна комісія прийняла постанову про збільшення зарплати учителів початкових шкіл до 200 крб.¹⁰, тобто в два з лишком рази.

¹ Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС (ЦПА ІМЛ), ф. 91, оп. 1, од. зб. 157, арк. 6.

² ЛДАЖРС, ф. 2551, оп. 15, од. зб. 2, арк. 1.

³ «Народное просвещение», 1918, № 1—2, стор. 7.

⁴ ЦДАЖР СРСР, ф. 2306, оп. 2, од. зб. 26, арк. 13.

⁵ Там же, арк. 14.

⁶ «Красная летопись», 1923, № 6, стор. 294—298.

⁷ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 409.

⁸ ЦДАЖР СРСР, ф. 130, оп. 1, од. зб. 1, арк. 57.

⁹ ЦДАЖР СРСР, ф. 2306, оп. 1, од. зб. 35, арк. 4.

¹⁰ В. І. Ленін. Твори, т. 28, стор. 165.

Говорячи про боротьбу за вчительські кадри, не можна не відзначити постанову Державної комісії про ліквідацію з 1 січня 1918 р. посади заоновчителя. Величезна армія (понад 50 тис. чоловік) заоновчителів становила найреакційнішу частину вчителства. Відлучення цієї частини від основної учительської маси, по-перше, благотворно позначилося на оздоровленні атмосфери в учительському середовищі і, по-друге, сприяло збільшенню питомої ваги його демократичного елемента.

Здійснюючи програмні вимоги Комуністичної партії, Державна комісія 27 лютого 1918 р. прийняла постанову «Про виборність усіх педагогічних і адміністративно-педагогічних посад», яка позитивно вплинула на саботажників із рядового вчителства.

Тріумфальна хода і зміцнення Радянської влади на місцях, вихід з війни, а також правильна політика Радянського уряду щодо інтелігенції — все це змусило останню «повернутися від ворожості до більшовизму, спочатку до нейтральності, потім до підтримки його»¹.

Учительська забастовка охопила лише незначну частину міст країни, та й то здебільшого мала короточасний характер. Провал учительської забастовки — це торжество політики партії щодо вчительських мас.

Навесні 1918 року в основному завершився перший етап боротьби за вчителство. Завдання нейтралізації учительської маси й подолання активного саботажу вчительських верхів було виконане.

Підводячи підсумки першого етапу боротьби за вчителство, А. В. Луначарський у своєму виступі на засіданні ВЦВК 11 квітня 1918 р. відзначав: «Зовсім не за горами той час, коли не тільки перемир'я, яке помічається в учительському колі... але навіть безпосереднє ставлення більше буде встановлено»².

З задоволенням відзначаючи, що саботаж інтелігентських кіл зламаний, Центральний Комітет партії більшовиків на своєму засіданні 31 березня 1918 року висунув нове завдання — завдання залучення інтелігенції до роботи³.

Так завершився перший етап боротьби за вчительські кадри, який підготував вчителство до творчого співробітництва з Радянською владою на ниві народної освіти.

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 28, стор. 165.

² «Четвертый Всероссийский съезд Советов рабочих, крестьянских, солдатских и казачьих депутатов». Стенографический отчет. Госиздат, М., 1918, стор. 93.

³ ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 2, од. зб. 1, арк. 1.

БІЛЬШОВИКИ ЄНАКІЄВОГО (ДОНБАС) — ОРГАНІЗАТОРИ БОРЬБИ РОБІТНИКІВ ПРОТИ НІМЕЦЬКИХ ЗАГАРБНИКІВ ТА ІХ ПРИБІЧНИКІВ У 1918 РОЦІ

О. П. Хворостянов

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції іноземні імперіалісти організували інтервенцію проти Країни Рад і разом з внутрішньою контрреволюцією розв'язали в нашій країні громадянську війну.

У радянській історичній літературі питання боротьби трудящих з австро-німецькими загарбниками на Україні знайшли досить повне висвітлення, але діяльність місцевих партійних організацій мало досліджена.

Обсяг статті дає можливість розглянути тільки найбільш інтересні, характерні моменти цього питання.

У 1918 р. Єнакієве, де проживало 60 тисяч жителів, було крупним промисловим містом Донбасу з розвиненою металургійною та вугільною промисловістю. Партійна організація, за даними анкети делегата VII з'їзду РКП(б) від Єнакіївської організації більшовиків І. П. Бондаренка, налічувала в своїх лавах понад чотири тисячі чоловік¹.

Розпочата німецьким імперіалізмом 18 лютого 1918 р. агресія проти республіки робітників і селян викликала протест не тільки радянських людей, але й трудящих капіталістичних країн. Яскравим прикладом може бути резолюція, схвалена мітингом військовополонених у Єнакієвому. Мітинг відбувся 25 лютого 1918 р. На ньому було понад 500 військовополонених з Німеччини, Австрії та інших країн. «Ми, військовополонені в Росії, — говорилося у прийнятій резолюції, — піддані Німеччини та Австрії, а також інших країн, дізнавшись про розпочатий німецькими капіталістами наступ на Російську республіку Рад, на завоювання робітничо-селянської революції, всі як один глибоко обурені такими діями буржуазії, гаряче протестуємо проти здійсненого розбійницького нападу загонів, засліплених буржуазією Німеччини»².

Військовополонені не тільки протестували, але й висловлювали готовність разом з російськими робітниками стати на захист Радянської влади. «Товариші росіяни! — говорилося далі в резолюції. —

¹ Большевистские организации Украины в период установления и укрепления Советской власти (ноябрь 1917—апрель 1918 г.). Сборник документов и материалов. Киев, 1962, стор. 120.

² «Известия Енакиевского Совета рабочих и солдатских депутатов», 28 лютого 1918 р.

Протягнемо один одному руки і підемо на захист ваших завоювань, на захист Рад»¹.

Німецькі ж та австро-угорські війська, прикриваючись угодою з Центральною радою, просувалися все далі. У кінці березня 1918 р. постала загроза окупації Донецького басейну.

Рада народних комісарів Донецько-Криворізької республіки, повідомляючи у відозві до робітників, солдатів, селянської бідноти та трудового козацтва, що «чорна рать насильників уже піддає вогню та знищенню наших братів, дикі банди ворогів уже розгромили декілька Рад і почали вирізати перших-ліпших робітників та селян в декількох містах», закликала: «Встаньте ж, революційні сили робітничо-селянської республіки, встаньте на захист свободи»².

У таких умовах більшовики Єнакієвого всю увагу зосереджували на питаннях мобілізації мас для відсічі загарбникам, на створенні червоногвардійських загонів.

Районний партійний комітет 3 березня 1918 р. звернувся через газету «Известия», яка видавалась у Єнакієвому, до всіх робітничих організацій, робітників, селян та солдатів із закликом «напружити всі зусилля для створення Червоної Армії»³.

Того ж дня на загальних партійних зборах комуністи Єнакіївської організації ухвалили, що всі вони повинні вступити до лав Червоної Армії⁴.

На заводах, копальнях, в селах проводилися збори та мітинги, де приймалися рішення про створення бойових загонів для боротьби з ворогом.

Незважаючи на героїчний опір бойових загонів, створених трудящими Донбасу, австро-німецькі війська у квітні 1918 р. вдерлись на територію Донбасу. 18 квітня Єнакієве покинув останній загін підрильників, яким командував більшовик Демид Татаренко.

В той час, коли над Донбасом нависла загроза німецької окупації і трудящі напружували всі сили, щоб дати відсіч загарбникам, меншовики, зрадивши інтереси робітників, пішли на змову з німецькими імперіалістами, щоб зберегти владу буржуазії.

Ще до приходу німців меншовики створили збройний і санітарний загони. Проте чинити опір окупантам вони не збиралися. Навпаки, меншовики та есери виступили проти підривного червоногвардійського загону, що розташувався вздовж Вірівської залізничної лінії. Перестрілка тривала три години. Меншовики захопили в полон кілька червоногвардійців та їх командира Д. Татаренка і в Єнакієвому вчинили суд над ними. Але за вимогою жителів міста полонені були звільнені⁵.

Коли німці підійшли до міста, меншовики, есери та українські націоналісти виділили делегацію (до неї ввійшли і представники місцевої буржуазії), яка з білим прапором виїхала на станцію Єнакієве зустрічати «визволителів». На станції зібралася жалюгідна купка торговців, обивателів та інтелігенції.

Разом з німецькими загарбниками до міста прибули представники Центральної ради Козачков і Горчаков.

На захопленій території інтервенти встановили жорстокий окупа-

¹ «Известия Енакиевского Совета рабочих и солдатских депутатов», 28 лютого 1918 р.

² Борьба за власть Советов в Донбассе. Сб. документов и материалов. Сталино, 1957, стор. 335.

³ «Известия» (Єнакієве), 3 березня 1918 р.

⁴ «Известия» (Єнакієве), 6 березня 1918 р.

⁵ Борьба за Октябрь на Артемовщине. «Пролетарий», 1929, стор. 160.

ційний режим. Війська загарбників при активній участі українських буржуазних націоналістів намагались за допомогою масових арештів, терору поставити на коліна трудящих Донбасу. Так почалося в Єнакієвому утвердження «нового режиму». За свідченням очевидців, тут щоденно катували близько 50 чоловік, запідозрених у більшовизмі¹. «Всі сходки, збори і мітинги, — писав бахмутський повітовий староста, — як у закритих приміщеннях, так і під відкритим небом не допускаються без дозволу губернського старости. Невиконання цього оголошення буде каратися аж до застосування військової сили»².

Не кращим було становище навколишніх селян. Мешканець³ села Іллінка згадує: увійшло два батальйони австро-німецьких військ, дві артилерійські батареї і кулеметна команда. Вони оточили Іллінку і обшукали всі хати, комори, горища, скрині і навіть навозні купи, взяли на облік рухоме і нерухоме майно селян, в тому числі і домашню птицю⁴.

Спираючись на німецькі штики, поміщики і капіталісти, що повернулися у Донбас, жорстоко мстилися робітникам і селянам. Управитель поміщика Мозорака, повернувшись у село Іллінку, вимагав виплатити «збитки» за націоналізовану Радянською владою поміщицьку землю⁵.

Не марнували часу і представники Центральної ради. При підтримці меншовиків і місцевої буржуазії вони справили моління з приводу «богом дарованої» перемоги над більшовиками. Після богослужіння вони провели мітинг, на якому піп Лоренцев і петлюрівець Казачков дякували меншовикам та есерам за їх активну допомогу у «визволенні» міста від більшовиків.

Робітники Донбасу, опинившись на захопленій ворогом території, чинили опір окупантам. Вони відмовлялися працювати на загарбників. Якщо за Радянської влади в січні 1918 р. видобуто 80,3 млн. пудів вугілля, то в червні, під час окупації, — 30,5 млн. пудів⁶.

Не кращим було становище і в металургійній промисловості. У червні 1918 р. в Донецькому басейні діяли тільки дві домни — на Краматорському і Єнакіївському заводах. Єнакіївський металургійний завод не припинив роботи і в період німецької навали. Проте це не означало, що єнакіївські металурги стали працювати на загарбників. Навпаки, вони всіма засобами вели героїчну боротьбу з окупантами. Робітники, керовані комуністами, зробили все можливе, щоб не дати заводів вмерти, зберегти його основні агрегати. Вони були впевнені, що окупація тимчасова. Комуністи Єнакієвого обговорили план збереження металургійного підприємства. Виконання цього плану було доручено головному інженерові заводу Іванові Павловичу Бардіну⁷. «Ми створили так званий план виробничого відступу, — писав пізніше І. П. Бардін, — який у своїй кінцевій меті зводився до підтримування мінімальної дієздатності важливих агрегатів для того, щоб зберегти підприємство від розрухи і не давати ворогові продукцію»⁸.

¹ Боротьба за Октябр на Артемовщині, «Пролетарий», 1929, стор. 161.

² Архів Донецького обкому КП України, ф. 326, оп. 2, спр. 5, арк. 38.

³ Прізвище в документі важко розібрати.

⁴ Архів Донецького обкому КП України, ф. 16, оп. 1, спр. 53, арк. 25.

⁵ Там же.

⁶ Документи о разгроме германских оккупантов на Украине в 1918 г. Политиздат Украины, 1942, стор. 131.

⁷ І. П. Бардін — відомий металург країни, віце-президент Академії наук СРСР.

⁸ І. П. Бардін. Записки з щоденника. Зб. «Славний путь», Сталінське обл. вид-во. 1959, стор. 123.

Про здійснення цього плану говорять такі дані¹ виробництва за-
водом основної продукції:

Вид продукції (тис. пудів)	1917 рік	1918 рік
Чавун	17 271	3591
Сталь	15 151	927
Прокат	11 460	852

Аналізуючи ці цифри, треба врахувати, що три з половиною міся-
ці 1918 р., тобто до окупації, завод працював на Радянську владу не
знижуючи темпів. Отже, показники виробництва в період німецької
окупації були ще мізернішими, ніж наведені в таблиці. Значить, біль-
шовики Єнакієвого питання про збереження заводу вирішили свое-
рідно і сміливо. Цей досвід вони використали потім в період денікін-
ської навали.

І. П. Бардін згадував: «Через два дні після вступу в Єнакієве чер-
воних, мене викликали в ревком... детально розпитали, що я робив
в період влади білих. Я відповів, що головним моїм завданням було
зберегти завод і його колектив. Це завдання я вважаю виконаним...»².

Отже, в тяжких умовах німецької окупації, а потім і білогвардій-
ського розбою велетня української металургії було врятовано від зруй-
нування. Величезна заслуга в цьому І. П. Бардіна, який зумів виконати
складне й небезпечне завдання. Як відомо, у 1920 р. на Україні тіль-
ки Петровський державний завод в Єнакієвому давав продукцію моло-
дій радянській республіці.

Вслід за німцями і українськими буржуазними націоналістами
в Єнакієве повернулась адміністрація Російсько-Бельгійського мета-
лургійного товариства. Єнакіївський район посідав особливе місце
в Донбасі, тому що його підприємства були націоналізовані Раднар-
комом, тут вже існували колективні договори.

Проте першим кроком адміністрації було оголошення про лікві-
дацію декрету Радянської влади щодо націоналізації підприємств
району. Капіталістичні хижакі відразу почали наступ проти робітни-
ків. Адміністрація заявила, що затверджені Раднаркомом ставки лік-
відуються і встановлюються нові, нижчі приблизно на 45%³.

Крім того, всі робітники металургійного заводу і копалень повин-
ні були пройти медичний огляд, за допомогою якого адміністрація
намагалась звільнитися від непотрібних їй робітників і перш за все
від підозрілих у більшовизмі або співчуваючих їм. Ці заходи викли-
кали гнів і обурення трудящих. Профспілкові організації «Горнотруд»
і «Металіст» на знак протесту оголосили страйк, який тривав кілька
днів і закінчився перемогою робітників. Адміністрація змушена була
свої вимоги про зменшення заробітної плати та медичний огляд ска-
сувати⁴.

Комуністи і в умовах німецької окупації очолювали маси. В Єна-
кієвому під керівництвом і за участю комуністів були сформовані
партизанські загони. Але діяли вони недовго. Діловод штабу єнакіїв-
ських партизанських загонів тов. Куменцов доповідав 2 травня голов-

¹ «Уголь и железо», 1925, № 1.

² І. П. Бардін. Записки з щоденника. Зб. «Славний путь», стор. 124.

³ Борьба за Октябрь на Артемовщине, стор. 297.

⁴ Там же.

нокомандуючому В. А. Антонову-Овсієнко: «Єнакіївський штаб з чотирма партизанськими загонами на станції Черткове розбито... необхідне ваше розпорядження, щоб всі папери з печатками єнакіївського штабу партизанського загону «Вільне сонце» вважалися недійсними, бо можуть бути зловживання»¹.

Мобілізуючи маси на боротьбу з окупантами, єнакіївські комуністи передусім почали створювати організоване партійне підпілля. Старий комуніст Гончаренко у своїх спогадах писав, що більшовицька підпільна організація налічувала близько 50 чоловік². Членами підпільного комітету були Турутін, Щербіна, Шкреба, Птицин і Гончаренко. Як зазначалося в анкеті делегата II з'їзду КП(б)У Мальцева, у жовтні 1918 р. в Єнакіївському підпіллі уже налічувалось 102 члени партії³.

Єнакіївська більшовицька організація мала тісні зв'язки з обласним комітетом партії, а також з партійними організаціями Краматорська, Костянтинівки, Горлівки. З жовтня 1918 р. вона підтримувала зв'язки з ЦК КП(б)У⁴.

Єнакіївська партійна організація була представлена на II з'їзді КП(б)У (жовтень 1918 р.). Серед делегатів II з'їзду, крім Мальцева, пише у спогадах Гончаренко, був і Павло Турутін. Після повернення з Москви на квартирі Шкреби, де зібралися єнакіївські комуністи, делегати звітували членам організації про роботу і рішення II з'їзду.

У листопаді 1918 р. на нараді представників партійних організацій Донбасу, яка проходила в Харкові, від партійної організації Єнакієвого були Турутін, Птицин, Гончаренко, Мозговий, Саєнко і Шатохін⁵.

Більшовики Єнакієвого проводили бесіди з робітниками, влаштовували нелегальні збори, закликали робітників не коритися окупаційній владі, не виконувати її наказів і розпоряджень, не працювати на загарбників.

Керуючись рішенням I (липень 1918 р.) та II (жовтень 1918 р.) з'їздів КП(б)У, в яких указувалися основні завдання партії пролетаріату в даний момент по організації боротьби робітничо-селянських мас України проти гнобителів⁶, більшовики Єнакієвого проводили велику роботу. Вони керували партизансько-повстанською боротьбою, вели агітацію серед населення. Серед окупаційних військ вдалося виявити солдатів, співчуваючих більшовикам, і встановити з ними тісний зв'язок. Вони згодилися надавати допомогу підпільникам, добувати зброю⁷.

Самовіддана робота більшовиків серед мас не була марною. Під ударами збройних загонів, створених більшовиками, влада окупантів і гетьмана в районі була ліквідована.

14 листопада 1918 р. військові загони робітників Вірівської шахти під керівництвом більшовиків здійснили сміливий наліт на приміщення, де містилася варта. Усе сталося так несподівано, що варта на чолі з офіцером Буциком без жодного пострілу була обеззброєна і заареш-

1. ЦДАЖР УРСР, ф. 658, оп. 1, спр. 70, арк. 1.

2. Спогади Гончаренка опубліковані в газеті «За металл», органі завкомів КП(б)У і ВСРМ Петрівського Державного заводу, 7 листопада 1934 р.

3. Ю. В. Шиловцев. О большевистском подполье на Украине в 1918 г. Труды кафедры истории КПРС Харківського ордена Трудового Червоного прапора державного університету ім. О. М. Горького, т. 7, 1959, стор. 207.

4. Там же, стор. 207.

5. «За металл», 7 листопада 1934 р.

6. Див. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів і конференцій (1918—1956), Київ, 1958, стор. 12—15, 25—28.

7. Партархів Донецького обкому КПУ, ф. 16, 1, спр. 58, арк. 87—88.

тована¹. 15 листопада до шахтарів Вірівки приєдналися гірники Софіївки і Нарнівки, а також металурги Петрівського заводу. Загальний політичний страйк робітників і шахтарів Єнакієвого тривав до кінця листопада 1918 р.² і проходив під гаслом «Вся влада Радам!»³. Занепокоєний цими подіями Єкатеринославський губернський староста 16 листопада повідомляв гетьманському урядові: «У районі між станціями Єнакієве, Горлівка і Государів-Байрак чини повітової варті обеззброєні. Поблизу станції Дебальцеве і Государів-Байрак на лінії йде перестрілка»⁴.

Перелякана адміністрація Російсько-Бельгійського металургійного товариства звернулась до гетьманського міністра торгівлі і промисловості з проханням «прийти на допомогу найкрупнішому підприємству на Україні, яке має велике значення, і швидко сприяти в одержанні... козачого загону, утримання якого товариство могло б взяти цілком на себе»⁵.

Окупаційні війська, що знаходились у Єнакієвому, не виступили проти робітників. Це було і наслідком розкладницької роботи, яку проводили більшовики серед німецьких солдатів, а також того, що в Німеччині спалахнула революція. «Німецькі війська, які перебували на заводі (Єнакіївському — О. Х.) —, говорилося у згаданому повідомленні гетьманському міністрові торгівлі і промисловості, — у зв'язку з подіями в Німеччині ставляться надто пасивно до життя міста»⁶.

В кінці листопада 1918 року завдяки активній діяльності народних мас, очолюваних більшовиками, Радянська влада в Єнакієвому, як і в усьому Донбасі, була відновлена.

¹ Партархів Донецького обкому КПУ, ф. 16, оп. 1, спр. 53, арк. 88; Гражданская война на Украине (ноябрь 1918 — апрель 1919). Сб. документов и материалов, т. 1, книга II, «Наукова думка», К., 1967 р., стор. 14—15.

² ЦДАЖР УРСР, ф. 3766, оп. 1, спр. 127, арк. 156.

³ Борьба за Октябрь на Артемовщине, стор. 161.

⁴ ЦДАЖР УРСР, ф. 1216, оп. 1, спр. 96, арк. 286.

⁵ Гражданская война на Украине, «Наукова думка», т. 1, кн. II, стор. 21—22

⁶ Там же.

ДО ПИТАННЯ ПРО БОРотьБУ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ ЗА ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗМІЦНЕННЯ ПРОФСПІЛОК У ВІДБУДОВНИЙ ПЕРІОД

В. Г. Семенов

Питання партійного керівництва, організаційного зміцнення профспілок України у відбудовний період і підвищення їх ролі в мобілізації трудящих мас на відбудову народного господарства привертати і привертають увагу дослідників. Ще в 20-х роках вийшов ряд брошур, в яких автори подають цікаві відомості про стан профспілок України. Але питання партійного керівництва профспілками і їх організаційного зміцнення не дістали в них розкриття¹. Деякі узагальнення досвіду Компартії України по керівництву профспілками і їх організаційному зміцненню зроблено в кандидатській дисертації Р. С. Павловича². Однак на цій роботі, виконаній у 1953 р., позначився негативний вплив культу особи, в ній допущено суб'єктивізм у висвітленні деяких питань, спрощено висвітлюється практична діяльність КП(б)У по керівництву профспілками на місцях.

Окремі сторони діяльності Компартії України щодо перебудови роботи профспілок, їх організаційного зміцнення і мобілізації трудящих розглядаються в ряді праць українських істориків, що вийшли наприкінці 50-х³ і на початку 60-х років⁴. Ці праці присвячено розглядові діяльності Компартії по керівництву відбудовою народного господарства і консолідації робітничого класу. Тому боротьба Компартії за організаційне зміцнення профспілок розглядається в них лише в вузькому плані, і їх автори не ставили собі за мету детально

¹ Профсоюзы после Октября на Украине. Харьков, издание Укрбюро ВЦСПС, 1923; А. Ф. Радченко. Десять лет продвижения Украины, «Украинский рабочий», К., 1927; Профсоюзы Украины к десятому съезду КП(б)У. Под редакцией и введением А. Ф. Радченко, «Украинский рабочий», К., 1927.

² Р. С. Павлович. Руководство большевистской партии профсоюзами в борьбе за восстановление промышленности в 1921—1925 гг. (на материалах Украины). Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. К., 1953.

³ К. Шиян. Борьба рабочего класса Украины за восстановление промышленности (1921—1925 гг.), К., 1959; Н. В. Черненко. Борьба Коммунистической партии за восстановление промышленности и консолидацию рабочего класса Украины в 1921—1925 гг. К., 1959; О. Кучер. Борьба рабочих Украины за восстановление важкой промышленности после громадянської війни, Харків, 1959.

⁴ А. Слуцкий, В. Сидоренко. Профсоюзы Украины после победы Великого Октября. Профиздат. М., 1961; Г. Д. Диденко. Рабочий класс Украины в годы восстановления народного хозяйства (1921—1925), К., 1962; В. Самофалов. Комуністична партія України в боротьбі за відбудову народного господарства (1921—1925 р.), К., 1963; О. С. Кудлай. Борьба трудящих Харьковщины за відбудову промисловості і сільського господарства (1921—1925 рр.), Харків, 1961.

дослідити це питання. В окремих працях є навіть помилкові положення. До них можна віднести, наприклад, висновки М. А. Гінзбурга про те, що вже «під кінець періоду іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни профспілки України були бойовою і найчисленнішою організацією робітничого класу, вірним помічником Комуністичної партії у всіх галузях державного, воєнного, господарського і культурного будівництва»¹. Ці висновки суперечать фактичному станові профспілок України і характеристиці їх у ряді партійних документів.

Через це, на наш погляд, ряд питань, що розкривають діяльність КП України по зміцненню профспілок, ще не дістали всебічного висвітлення, не зроблено спроби показати і з'ясувати причини допущених окремих помилок і організаційних промахів, яких у надзвичайно важких і складних умовах відбудовного періоду важко було уникнути. У цій статті, на основі вивчення архівних матеріалів і інших документів, робиться спроба висвітлити стан профспілок України на початок відбудовного періоду, розкрити організаторську роботу партії по їх зміцненню, очищенню від меншовиків і представників інших ворожих партій.

Профспілкове будівництво на Україні на кінець громадянської війни і іноземної воєнної інтервенції відбувалося в дуже складних і своєрідних умовах. В організаційному відношенні профспілки були розрізнені і являли строкату картину, переважало будівництво по цеховому принципу, зв'язок місцевих профорганізацій з центральними був відсутній. Зусиллями меншовиків і буржуазних націоналістів організаційний зв'язок українського профруху з загальноросійським був перерваний. Під час тимчасової окупації України комуністи-профпрацівники ще перебували на фронті, або змушені були працювати в підпіллі. Скориставшись цим, меншовики захопили керівні профоргани. З відновленням Радянської влади на Україні створився своєрідний стан, коли влада була в руках робітничого класу, а робітничі організації в особі профспілок перебували в значній мірі під впливом меншовиків. Перед партією постало завдання витіснити меншовиків із профспілок, подолати спілкову роздробленість і покінчити з відокремленістю українського профруху від загальноросійського. Для цього було перебудовано профспілкові органи, створено нові профспілкові організації.

Внаслідок напруженої роботи основна організаційна перебудова профспілок була завершена на кінець 1920 р. Роздібнені профоб'єднання були зведені до 24 великих виробничих спілок, які налічували 1 124 583 члени профспілок². Перша Всеукраїнська нарада профспілок, що відбулася 16—21 вересня 1920 р., підтвердила рішення I Всеукраїнського з'їзду профспілок (квітень-травень 1919 р.) про єдність українського профруху з загальноросійським і відновила порушений організаційний зв'язок. Однак, незважаючи на зовнішнє завершення організаційного будівництва, вплив меншовиків і есерів в окремих профспілках ще відчувався. Вони закріпилися в спілках хіміків, медиків, вчителів, друкарів, де був сприятливий ґрунт для антирадянських проявів. Використовуючи економічні труднощі, що створилися в країні, і прикриваючись безпартійністю, вони намагалися внести розклад в лави робітничого класу, під лозунгом «нейтральності» профспілок пробу-

¹ М. А. Гинзбург. Профсоюзы Украины в борьбе за восстановление промышленности (1921—1925 гг.). Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук, К., 1963, стор. 24.

² «Труд и профсоюзы на Украине. Статистический справочник за 1921—1928 гг.», Х., 1928, стор. 12.

вали відірвати масові робітничі організації від ідейного керівництва партії. Ці обставини значною мірою загострили боротьбу під час дискусії в партії про роль і завдання профспілок, що відбулася в листопаді 1920 — березні 1921 р.

Комуністична партія в програмі РКП(б), прийнятій на VIII з'їзді, в рішеннях IX з'їзду РКП(б) визначила завдання профспілок в умовах диктатури пролетаріату, і вони знайшли свій відбиток у рішеннях з'їздів профспілок. Дальший розвиток це завдання дістало в рішеннях X з'їзду РКП(б), в основі яких лежало вчення В. І. Леніна про профспілки як школу комунізму. Профспілки були покликані добитися поголовної мобілізації трудящих на відбудову зруйнованого народного господарства і залучати їх до безпосередньої роботи по веденню господарства. Для досягнення цієї мети профспілки мусили проводити систематичну роботу по перевихованню мас. Найголовнішим завданням профспілок було створення нової соціалістичної дисципліни, підготовка керівних кадрів з робітників, професійно-технічне навчання, захист матеріальних і духовних інтересів трудящих. Ці завдання могли виконати тільки організаційно міцні профспілки, очолювані відданими справі соціалістичного будівництва працівниками. Проте профспілки України до початку відбудовного періоду були дуже ослаблені і в рішеннях VI конференції КП(б)У (грудень 1921 р.) характеризувалися: «а) розхитаністю і слабкістю спілкових апаратів; б) відсутністю достатнього керівництва верхівкових органів спілковою периферією і недостатнім зв'язком (а інколи і відсутністю його) між ними; в) неповним розумінням спілковою периферією основних завдань, що стоять перед спілками в сучасний момент, і внаслідок цього недостатністю спрямування своєї уваги на розв'язання цих завдань»¹. Партійні організації України приділяли профспілкам недостатню увагу, внаслідок чого в керівних органах не вистачало витриманих партійних кадрів. Через це вже в ході дискусії виявилась невідкладна необхідність зміцнення профспілок комуністичними силами.

Керуючись рішеннями X з'їзду РКП(б) «Про роль і завдання профспілок» і ленінськими положеннями, що їх В. І. Ленін висунув під час дискусії, ЦК КП(б)У у дуже складних умовах, породжених політичними і економічними труднощами республіки, здійснив велику роботу по створенню необхідних передумов для справжнього виконання профспілками поставлених перед ними завдань.

З цієї метою ЦК КП(б)У вжив ряд конкретних заходів. Пленум ЦК КП(б)У, що відбувся 7—9 січня 1921 р., прийняв рішення про зміцнення профспілок кадрами, а також про надання їм приміщень, організацію Палаців праці, постачання їх літературою тощо². Для вивчення стану і зміцнення профорганізацій ЦК КП(б)У створив спеціальну комісію. Розроблені нею заходи 28 січня 1921 р. затвердило Оргбюро ЦК КП(б)У. Одночасно Оргбюро зобов'язало губкоми партії до 1 березня взяти на облік всіх комуністів-профпрацівників і виділити для Донецької губпрофради 15, Миколаївської, Харківської і Кременчуцької губпрофрад по 10 чоловік³. У згадані губернії, найбільш розвинуті у промисловому відношенні, де зосереджувалась основна маса робітничого класу, профпрацівників надсилали в першу чергу. Так, спеціально для Донбасу в 1921 р. демобілізовано понад 100 відповідальних працівників, які потім були направлені на профробо-

¹ «КП України в рішеннях...», стор. 155.

² ПА ІІП ЦК КПУ, ф. 1, оп. 13, од. зб. 71, арк. 8.

³ «Коммунист», орган ЦК КП(б)У, 1921, № 6, стор. 99; ПА ІІП ЦК КПУ, ф. 1, оп. 146, од. зб. 10, арк. 22.

ту¹. І тільки пізніше, у листопаді 1921 р., за рішенням Секретаріату ЦК КП(б)У всі профпрацівники, що прибували в розпорядження ЦК, стали посилатися у Волинську, Подільську та Чернігівську губернії². З 1 грудня 1920 р. по 15 листопада 1921 р. ЦК КП(б)У направив на роботу в центральні профспілкові органи 623 працівники³. Крім того, в розпорядження Південбюро ВЦРПС прибували працівники й за направленням ВЦРПС. Про те, яку увагу приділяв ЦК КП(б)У профрухові, свідчить те, що за період з грудня 1920 р. по грудень 1921 р., профспілкові питання розглядалися на пленумах ЦК 3 рази, на Політбюро ЦК — 72 і на оргбюро ЦК — 31 раз⁴. ЦК КП(б)У контролював добір керівних працівників як центральних, так і губернських профорганів. За поданням комфракції профспілок вони затверджувались ЦК.

Своє керівництво профспілками і зміцнення впливу всередині професійних спілок Компартія здійснювала через комфракції. Однак їх функції, права і порядок взаємовідносин з нижчестоячими профорганізаціями не були встановлені, через що в їх діяльності допускалися помилки. Наприклад, бюро фракції Київської губпрофради обмежувало свої завдання лише питаннями політичної діяльності спілкових органів⁵. Деякі комфракції брали на себе функції керівництва фракціями і профорганізаціями нижчестоячих профорганізацій. Ці помилки в діяльності комфракцій значною мірою пояснюються неправильним орієнтуванням, що давалося в рішеннях Всеукраїнської наради завідуючих оргінструкторськими відділами губкомів партії (1—4 липня 1921 р.) і було схвалено Політбюро ЦК КП(б)У. Прийняті рішення надавали вищестоячим комфракціям профспілок право інструктування і керівництва комфракціями нижчестоячих спілок, що призводило до паралелізму в роботі парткомів і спілкових органів. Це припиняло роль місцевих парторганів у керівництві профспілками, а також могло призвести до відокремлення комуністів, що працювали в профспілках, від партійних комітетів. Це рішення незабаром було скасоване Пленумом ЦК КП(б)У (20—21 липня 1921 р.)⁶. Наприкінці липня 1921 р. ЦК РКП(б) затвердив «Положення про фракції профспілок і міжспілкових об'єднань», яким чітко визначилися взаємовідносини фракцій з партійними комітетами, встановлювалась їх періодична звітність перед парткомами. Рішення фракцій вищестоячих профорганів через нижчестоячі проводилися, як спілкові, а на випадок потреби проведення їх по партійній лінії, вони йшли через партійні комітети⁷.

Губкоми партії вжили ряд заходів до зміцнення профорганів на місцях. Поряд з відрядженням до них комуністів, вони контролювали й спрямовували діяльність комфракцій, систематично обговорювали стан роботи профспілок, брали діяльну участь у проведенні губернських з'їздів, прикріплювали членів губкомів до окремих спілок. Однак у 1921 р. зміцнено кадрами було лише губпрофради. У більшості губвідділів, і особливо повітових профбюро, робота провадилася слабо через відсутність профпрацівників. Не скрізь здійснювалось належне партійне керівництво, а в деяких губерніях, зокрема в Олександрів-

¹ «Известия ЦК КП(б)У», 1921, № 9, стор. 4.

² ПА ІІП ЦК КПУ, ф. 1, оп. 146, од. зб. 28, арк. 6.

³ «Известия ЦК КП(б)У», 1921, № 9, стор. 29.

⁴ Там же, стор. 3.

⁵ ПА ІІП ЦК КПУ, ф. 28, оп. 1, од. зб. 207, арк. 4.

⁶ «Известия ЦК КПУ», 1921, № 4, стор. 18; ПА ІІП ЦК КПУ, ф. 1, оп. 13, од. зб. 78, арк. 12.

⁷ «Коммунист», орган ЦК КП(б)У и Харьковского губкома КП(б)У, 9 серпня 1921 р.

ський і Волинський, спостерігалися чисто формальні взаємини між парторганізаціями і профспілками¹. Окремі губкоми партії встановлювали дрібну опіку, вмішувалися в питання організаційного будівництва профорганів, а інколи допускали командування профспілками. Так, 9 вересня 1921 р. бюро Донецького губкому партії, розглядаючи питання про роботу профспілок, прийняло рішення: «Провести реорганізацію президії. Колегію скасувати і залишити одного головного секретаря і 2-го секретаря»². Волинський губком партії дав вказівку губпрофраді провести чистку спілок. Південбюро ВЦРПС заборонило губпрофраді проведення цієї роботи. Однак бюро губкому партії 30 жовтня знову дало вказівку губпрофраді продовжувати чистку³. Ці та інші факти говорять про те, що партійним органам належало здійснити велику роботу по виробленню форм керівництва профспілками.

Важливим заходом зміцнення профспілок стало проведення в лютому-квітні 1921 р. широкої масової кампанії, що дістала назву «профтижня». Одним із завдань профтижня було всебічне ознайомлення трудящих з завданнями профспілок і залучення їх до активної боротьби за відбудову народного господарства. Для підготовки і проведення профтижня були створені «трійки», до яких входили працівники партійних комітетів, починаючи від ЦК і кінчаючи повітками. До участі в тижні профруху були залучені всі члени ЦК профспілок України. ЦК РКП(б) у січні 1921 р. розіслав циркулярного листа партійним організаціям про їх безпосередню участь у проведенні профтижня. Відповідні вказівки дав і ЦК КП(б)У⁴.

Під час цієї кампанії провадилися широкі делегатські конференції, збори робітників на підприємствах, спеціальні конференції молоді і жінок, на яких влаштовувалися доповіді про діяльність профорганів, про завдання профспілок у відродженні народного господарства, розкривалось ленінське положення про профспілки як школу комунізму. Перед учасниками зборів з доповідями виступали господарники, які звітували про діяльність заводууправлінь, про виконання виробничих програм, про стан промисловості тощо.

Проведення профтижня збіглося з прийняттям Х з'їздом РКП(б) рішення про перехід до непу. На зборах одночасно роз'яснювалась суть непу, трудящих знайомили з внутрішнім і зовнішнім становищем республіки. Проведення тижня профруху сприяло зміцненню зв'язків профспілок з широкими масами трудящих, залученню до спілок неорганізованих мас. Одночасно із зміцненням профспілок посилювався і вплив на них комуністичної партії.

Нова економічна політика, не змінюючи суті пролетарської держави, вносила ряд істотних змін у становище пролетаріату, у форми і методи соціалістичного будівництва. Відповідно змінилися і ускладнилися завдання профспілок. Змінилися й методи їх діяльності⁵. Щоб успішно перейти на нові методи роботи і забезпечити міцне партійне керівництво профспілками, необхідно було створити абсолютну комуністичну більшість у всіх керівних профорганах. VI конференція КП(б)У, що відбулася в грудні 1921 р., визнала необхідним посилити профспілки України витриманими комуністами і поліпшити керівни-

¹ Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленінізму, ф. 17, оп. 11, од. зб. 61, арк. 6.

² ПА ІІІ ЦК КПУ, ф. 3, оп. 1, од. зб. 414, арк. 18.

³ ПА ІІІ ЦК КПУ, ф. 31, оп. 1, од. зб. 9, арк. 32.

⁴ ПА ІІІ ЦК КПУ, ф. 1, оп. 146, од. зб. 10, арк. 27.

⁵ Див. Резолюцію XI з'їзду РКП(б) «Роль і завдання профспілок в умовах нової економічної політики». КПРС в резолюціях та рішеннях..., т. 1, стор. 565—574.

цтво ними¹. XI Всеросійська конференція РКП(б) (19—22 грудня 1921 р.) з метою поліпшення керівництва партії профспілками прийняла рішення посылати на відповідальну профспілкову роботу тільки старих випробуваних комуністів, що не перебували раніш ні в яких партіях. Для голів і секретарів ЦК профспілок встановлювався дожовтневий партійний стаж, а для секретарів губпрофрад — трирічний партстаж².

5 лютого 1922 р. другий Пленум ЦК КП(б)У доручив Політбюро разом з комфракцією ВЦРПС розробити протягом тижня план проведення в життя постанови ЦК РКП(б) від 12 січня 1922 року³. У лютому—березні 1922 р. по всій Україні була проведена широка кампанія популяризації тез ЦК РКП(б) про роль і завдання профспілок. На зборах, розширених конференціях, з'їздах профспілок, що відбувалися в цей час, роз'яснювались нові завдання і методи роботи профспілок. Одночасно викривалися меншовики та есери з їх теорією про «нейтральність» профспілок. 22—25 січня 1922 р. відбулася Друга Всеукраїнська конференція профспілок. При обговоренні на комфракції конференції постанови ЦК РКП(б) про профспілки була дана рішуча відсіч спробам вважати цю постанову необов'язковою для перетворення в життя. ЦК КП(б)У через комфракцію провів до складу Південбюро ВЦРПС тільки комуністів, серед яких були досвідчені партійні і профспілкові працівники: І. Л. Булат, Ф. Д. Корнюшин, В. Я. Чубар та інші. На місцях було переглянуто керівний склад губпрофрад. Від профроботи звільнились насамперед вихідці з інших партій. Так, якщо на 1 січня 1922 р. з 36 працівників керівних трійок губпрофрад дванадцяти губерній було 13 працівників з партстажем до 1917 р. включно, то на 1 січня 1923 р. в дев'яťох губпрофрадах стало 27 працівників з дожовтневим партстажем⁴.

Але повністю очистити профоргани від вихідців з інших партій тоді не було можливості, що пояснювалося браком кадрів. Тому на 1 грудня 1922 р. з 131 члена президії і відповідальних працівників губпрофрад України комуністів було 94 чоловіки, причому 53 з них — вихідці з інших партій⁵. Це завдання залишалося одним з найголовніших і в наступні 1923—1925 рр. Здійснення цих заходів повсякденно контролював ЦК партії.

У травні 1922 р. відбувся Пленум ЦК КП(б)У, який розглянув питання про роботу профспілок. Він відзначив успіхи у зміцненні профспілок і запропонував ЦК і губкомам найближчим часом закінчити зміцнення їх працівниками. Пленум прийняв рішення про проведення спеціальної кампанії по роз'ясненню всім членам партії основних і практичних завдань профспілок і нових методів профруху. Ця кампанія (літо 1922 р.) сприяла зміцненню профспілок. Протягом 1922 р. здійснився перехід на добровільне індивідуальне членство в профспілках. Разом з цим була проведена перереєстрація членів спілок, в ході якої профспілки значною мірою позбавились від непролетарських елементів. Комуністів і далі посилали на профроботу. В 1922 р. ЦК КП(б)У направив їх у Південбюро ВЦРПС 146 чоловік⁶. У то-

¹ КП України в резолюціях та рішеннях..., стор. 154—156.

² КІРС в резолюціях, стор. 558—559.

³ ПА ІІП ЦК КПУ, ф. 1, оп. 13, од. зб. 85, арк. 2.

⁴ «Известия ЦК КП(б)У», 1923, № 15—16 (23—24), стор. 82.

⁵ Пятнадцать месяцев работы. Отчет Южбюро ВЦСПС 3-й Всеукраинской конференции профсоюз. Харьков, 1923, стор. 36.

⁶ Там же, стор. 11.

му ж році Південбюро ВЦРПС направило в губпрофради 296 профпрацівників, надісланих партійними органами¹.

Слідом за зміцненням керівного складу центральних і губернських профорганізацій партійні комітети, разом з фракціями профорганів стали провадити роботу по зміцненню низових профорганізацій — повітових профбюро, повітових профвідділень і фабзавкомів, де була недостатня кількість комуністів. Так, за станом на 1 листопада 1922 р. в керівних органах низових профосередків всіх губернських центрів України було 20% комуністів, а в окремих містах, наприклад, у Вінниці — 8,7%. Серед комуністів 25% були вихідцями з інших партій².

Внаслідок проведеної роботи і посилення уваги до низових профорганів Компартія в 1923—1925 рр. добилась міцного керівництва ними і забезпечила в них абсолютну більшість. На новому етапі профспілкового руху постали завдання залучення передових безпартійних робітників до активної профспілкової діяльності. Це сприяло зміцненню зв'язків профспілок з широкими масами трудящих.

Важливе значення у зміцненні профспілок відіграли рішення XIV з'їзду ВКП(б) (грудень 1925 р.) і IX з'їзду КП(б)У (грудень 1925 р.).

В результаті вжитих заходів профспілки України організаційно зміцніли і перетворилися на справжню опору партії. Підвищився їх авторитет, зросли лави. У жовтні 1925 р. профспілки України налічували 1 465 041 член спілки³. Все це значною мірою сприяло мобілізації робітничого класу України на успішне виконання завдань відбудовного періоду і переходу до індустріалізації країни.

¹ «Вестник профдвижения Украины», 1923, № 19—20, стор. 29—30.

² «Вестник профдвижения Украины», 1923, № 15—16, стор. 83.

³ «Труд и профсоюзы на Украине. Статистический справочник за 1921—1928 гг.», стор. 14—15.

РОБОТА ПАРТІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ СУМЩИНИ ПО ЗМІЦНЕННЮ І ПОЖВАННЮ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКИХ РАД В 1927—1929 РОКАХ

В. Г. Носко

Щоб перевести селянство Сумщини на шлях колективізації, парт-організації області мали виконати велику роботу по піднесенню ролі Рад в соціалістичному будівництві.

Керовані парторганізаціями, вони відіграли важливу роль у зміцненні союзу робітничого класу з селянством, в господарському і культурному будівництві на селі. В. І. Ленін вказував, що Ради є «апарат для того, щоб маса почала негайно вчитися керуванню державою і організації виробництва в загальнонаціональному масштабі»¹.

Виходячи з цього, ЦК КП України і окружні парторганізації вжили ряд заходів, спрямованих на зміцнення і пожвавлення діяльності Рад, на залучення через них широких трудящих мас до державного і господарського будівництва.

Останнє давало можливість пов'язати розвиток села з розвитком всієї соціалістичної держави.

Важливе значення у розв'язанні цієї справи мали перевибори Рад у 1927—1928 роках. Готуючись до них, парторганізації Сумщини розгорнули широку роз'яснювальну роботу серед безпартійних бідняцько-середняцьких мас: запрошували їх на відкриті партійні збори осередків, заслуховувались доповіді про перевибори Рад на зборах КНС, профорганізацій, делегатських зборах жінок; велась робота в клубах, сільбудах, хатах-читальнях.

Партійні організації вживали всіх заходів до того, щоб якомога більша кількість населення заслухала і обговорила звітні доповіді членів сільських Рад і райвиконкомів.

У Глухівському окрузі по 11 районах 1 237 сільських Радах було зроблено 1036 звітів. Крім того, окремо про свою роботу звітували 447 членів сільських Рад. Під час обговорення виступило 8697 бідняків і середняків².

У Сумському окрузі на звітних зборах сільських Рад було 40% всіх виборців округу³. Для участі у перевиборах і надання практичної допомоги районним працівникам окружні партійні комітети відрядили на село на 1,5—2 місяці працівників із окружного партактиву.

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 107.

² Партійний архів Сумської області (далі ПАСО), ф. 221, оп. 1, од. зб. 609, арк. 47, 48.

³ ПАСО, ф. 17, оп. 1, од. зб. 95, арк. 43.

В села Конотопського округу було направлено 42 працівники, а разом з районним активом — понад 230 чоловік¹, Глухівського — 200 чоловік².

У кінці березня 1927 р. у всіх округах в основному були закінчені звітно-перевиборні збори сільських Рад, які показали хорошу активність бідняцько-середняцьких мас. Середній процент явки на такі збори в Конотопському і Сумському округах дорівнював 53,6%³, в Глухівському — від 50 до 75%⁴, в Роменському — 47,7% загальної кількості виборців⁵.

Особливу активність проявляли біднота і члени КНС. У більшості сіл округів вони разом з середняками, ламаючи опір куркульства, наполегливо добиваючись проведення в сільські Ради своїх кандидатів, провалювали ставлеників куркульства.

Авторитетні комуністи, як правило, проходили в сільські Ради одноголосно. Характерним є приклад перевиборів Ради в селі Баби, Конотопського округу. В цьому селі була значна група куркульсько-бандитських елементів. На виборах 1926 р. тут всі комуністи були провалені. А в 1927 р. Бабський партосередок зумів провести в сільську Раду всіх своїх членів, що стало великою перемогою бідняцько-середняцького блоку і партосередку села⁶.

У всіх селах Сумщини на звітно-виборних зборах біднота під керівництвом партосередків складала «Наказ» депутатам, які визначали програму діяльності сільських Рад по здійсненню соціалістичного будівництва на селі і захисту класових інтересів бідноти. Повсюдне схвалення цих «Наказів» виборцями свідчило про підтримку і схвалення бідняцько-середняцькими масами селянства всіх господарсько-політичних заходів Комуністичної партії і Радянської влади на селі.

Велика робота, проведена партійними організаціями під час перевиборної кампанії, забезпечила перемогу бідняцько-середняцького блоку і значне збільшення кількості бідноти і членів КНС в сільських Радах, при одночасному зменшенні кількості заможних і куркульських елементів. Так, якщо в 1926 р. у сільських Радах Глухівського округу було 38% бідноти, а заможних і куркулів — 1,5%, то в 1927 р. — відповідно 48,5% і 0,7%, в сільських Радах Роменського округу — було 48% і 2%, стало 57% і 0,5%.

Поряд з цим у всіх округах Сумщини в складі сільських Рад збільшилася кількість комуністів і комсомольців. Процент зростання числа комуністів становив 2,1—3,8, а комсомольців — 1,3—2,2 у порівнянні з 1926 роком.

Більше стало в сільських Радах і жінок. Якщо у 1926 р. сільські Ради Глухівського округу мали їх у своєму складі 8,6%, то в 1927 р. — 9,3%, Роменського — 7,1% і 8%, Конотопського — 7% і 8%⁷.

Поліпшення соціального складу сільських Рад внаслідок збільшення в них числа бідноти, членів КНС, комуністів, комсомольців, жінок і звільнення їх від заможних і куркульських елементів вело

¹ ПАСО, ф. 404, оп. 1, од. зб. 1009, арк. 271.

² ПАСО, ф. 221, оп. 1, од. зб. 252, арк. 76.

³ ЦДАЖР і СБ УРСР, ф. 1, оп. 1, од. зб. 2441, арк. 14; ПАСО, ф. 17, оп. 1, од. зб. 95, арк. 43.

⁴ «Червоне село», орган Глухівського ОПК, ОВК і окр. Ради профспілок, 23 березня 1927 р.

⁵ «Радянське життя», орган Роменського ОПК, ОВК і окр. Ради профспілок, 8 березня 1927 р.

⁶ ПАСО, ф. 404, оп. 1, од. зб. 1009, арк. 269.

⁷ ПАСО, ф. 17, оп. 1, од. зб. 95, арк. 43; ПАСО, ф. 404, оп. 1, од. зб. 1009, арк. 269; ПАСО, ф. 404, оп. 1, од. зб. 105, арк. 24; «Червоне село», 23 березня 1927 р.; «Радянське життя», 8 березня 1927 р.

до зміцнення сільських Рад. До керування державними справами залучалися нові загони батрацько-бідняцьких мас, підвищувалася їх роль у політичному і господарському житті села, зміцнювався бідняцько-середняцький блок, союз робітничого класу і бідноти з середнім селянством. Одночасно посилювалась боротьба з куркульством, створюючи тим самим необхідні умови для організації основних мас селянства Сумщини в різні колективні об'єднання. Таким чином, результати перевиборів свідчили про зростання авторитету парторганізацій Сумщини і їх керівної ролі в сільських Радах.

Липневий Пленум ЦК КП(б)У (1927 р.) у резолюції «Про підсумки перевиборів Рад на Україні» вказав, що даліше поживавлення роботи сільських Рад вимагає надання їм більш широких прав, створення самостійних сільських бюджетів, налагодження організаційної роботи пленумів сільських Рад і їх комісій, широкого залучення до роботи Рад безпартійного селянського активу¹.

Виходячи з цієї директиви партії, ВУЦВІК в червні 1927 р. прийняв постанову про розширення прав місцевих органів влади², а пізніше були затверджені нові положення про сільські, селищні і міські Ради, райвиконкоми, які розширили права Рад і дали широку можливість залучити до практичної роботи Рад актив виборців, розвивати самодіяльність мас. У галузі сільського господарства сільради мали право реєструвати статuti сільськогосподарських товариств взаємодопомоги, видавати постанови у справі місцевого шляхового будівництва, здійснювати контроль за вербуванням робочої сили на селі, складати сільські бюджети, розподіляти пільги по державному страхуванню та інше.

Поновлення складу сільських Рад, наближення їх до населення, створення їх бюджетів і зміцнення керівництва з боку партійних і радянських органів привели до поліпшення роботи сільських Рад Сумщини. А це сприяло швидкому здійсненню політичних і економічних заходів партії і Радянської влади на селі, спрямованих на розв'язання головного завдання партії — колективізації одноосібних селянських господарств. Партійні і радянські органи направляли на село досвідчених партійних працівників, які брали найактивнішу участь у роботі пленумів і президій сільських Рад, допомагаючи таким чином налагодити їх роботу. Тільки в Глухівському окрузі в 1928 р. на засіданнях пленумів і президій сільських Рад було присутніх 1086 партійних і радянських працівників³, а в Сумському окрузі в першій половині 1929 р. — 740 чоловік⁴.

Велике значення в поживавленні діяльності сільських Рад мала робота комісій сільських Рад, які нараховували в своєму складі значну кількість активістів села. В Глухівському окрузі в 1928 р., при 243 сільських Радах було 1225 комісій з 6125 членами⁵, у Сумському — при 213 сільських Радах — 1460 комісій з 4290 членами⁶. Проте, в зв'язку з тим, що сільські Ради мало піклувались про створення необхідних умов для роботи комісій, питома вага цих комісій в роботі сільрад була дуже мала. Так, на пленумах сільських Рад Роменського округу протягом 1928—1929 рр. було розв'язано 13173 питання,

¹ «Вісті» ЦК КП(б)У, 1927 р., № 1, стор. 10

² «Вісті» ВУЦВІК, 5 червня 1927 р.

³ ПАСО, ф. 221, оп. 1, од. зб. 351, арк. 75.

⁴ Державний архів Сумської області (далі ДАСО), ф. Р-32, оп. 1, од. зб. 320, арк. 8.

⁵ Інститут Історії партії ЦК КПУ, філіал Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, ф. 1, оп. 1-63, од. зб. 112, арк. 91.

⁶ ДАСО, ф. Р-32, оп. 1, од. зб. 320, арк. 10, 15.

з них комісії розглянули тільки 791 питання, тобто 6,1%¹. Найкраще працювали комісії по землевпорядкуванню. Під керівництвом сільських Рад вони брали активну участь в обговоренні всіх питань, пов'язаних з землевпорядкуванням і розвитком сільського господарства. Ці питання вони ставили на загальних зборах села, на засіданнях земельних комісій.

Проте, істотним недоліком було те, що землевпорядкування в округах Сумщини мало використовувалось для колективізації сільського господарства. Сільські Ради часто формально ставилися до комплектування землевпорядкувальних комісій. Районні партійні комітети і сільські партійні осередки теж приділяли їм мало уваги.

Спеціальною перевіркою, що її влаштував Глухівський окружний комітет партії, було встановлено: в багатьох селах округу куркулі брали активну участь у розв'язуванні питань землеупорядкування і в ряді сіл їх обирали уповноваженими або членами землевпорядкувальних комісій. Так, в Есмані із 124 членів комісій бідняків було 11%, середняків — 52%, а заможних і куркулів — 37%. У комісіях не було жодного комуніста і тільки 2 члени КНС². Ось чому в багатьох селах Сумщини при розподілі землі куркулі захопили в свої руки частку землі.

Керуючись рішеннями бюро і пленумів окружних партійних комітетів (Сумського — квітень 1928 р.³, Конотопського — березень 1928 р.⁴), бюро Глухівського ОПК — квітень 1928 р.⁵, сільські Ради під керівництвом партійних організацій зуміли добитися ліквідації викривлень класової лінії партії в своїй роботі і активізувати діяльність по організації нових колективних господарств. Так, протягом 1928 р., під час проведення землевпорядкування, в Сумському окрузі було створено 53 різноманітних колективних об'єднання (комуни, сільськогосподарські артілі, ТСОЗ) і 190 машинних гуртків⁶, в Конотопському окрузі — 27⁷, у Глухівському — 11, а в 1929 р. — 203⁸.

Велику увагу сільські Ради приділяли питанням землевпорядкування колгоспів і створення сприятливих умов для їх економічного розвитку шляхом передачі їм прихованих куркульських лишків, відведення близьких і кращих земель. У Роменському окрузі в 1927 р. землевпорядкування було проведено в 16 колективах, а в 1928 р. уже в 72, які об'єднували 1562 господарства з загальною площею 8967 га землі⁹.

Діяльність сільських Рад щодо землевпорядкування в існуючих колективних господарствах і організації нових відіграла важливу роль у створенні необхідних умов для переходу широких бідняцько-середняцьких мас селянства на шлях колективізації.

У 1927—1929 рр. питання, пов'язані з проведенням хлібозаготівель, самообкладання, сільгосподатку, посівних кампаній та ін. були головними в роботі сільських Рад.

Про велику роботу сільських Рад під час здійснення цих заходів свідчить хоча б той факт, що тільки в Глухівському окрузі у період посівних кампаній 1928 р. райвиконком і сільські Ради під керівницт-

¹ ПАСО, ф. 443, оп. 3, од. зб. 1259, арк. 86.

² ПАСО, ф. 221, оп. 1, од. зб. 609, арк. 17.

³ ПАСО, ф. 17, оп. 1, од. зб. 75, арк. 291.

⁴ ПАСО, ф. 404, оп. 1, од. зб. 155, арк. 12.

⁵ ПАСО, ф. 221, оп. 1, од. зб. 402, арк. 27.

⁶ Там же.

⁷ ПАСО, ф. 404, оп. 1, од. зб. 109, арк. 229.

⁸ ЦДАЖР і СБ УРСР, ф. 27, оп. 9, од. зб. 738, арк. 79.

⁹ ПАСО, ф. 221, оп. 1, од. зб. 609, арк. 12, 17.

вом партійних організацій провели 11 районних, 198 сільських виробничих нарад, 374 загальних зборів земельних общин і 64 наради активістів сільськогосподарських кредитних товариств, у роботі яких взяли участь 33 863 селянина, з них 13 595 чоловік бідноти¹.

Ця робота дала можливість добре підготуватися до сівби і організувати в округах Сумщини нові колективні господарства. У Глухівському окрузі під час посівної кампанії було створено 56 колективів, що об'єднали 1179 господарств і 8484 га землі².

В ході політичних і господарських кампаній у багатьох місцях Сумщини заможна і куркульська частина села вела відкриту агітацію проти Радянської влади, її політики. Куркульство, виступаючи проти робітничого класу і вимагаючи створення «селянського союзу», намагалось скомпрометувати в очах бідноти і середняка основу Радянської влади — союз робітничого класу і селянства, союз бідноти з середняком.

В деяких місцях Сумщини сільські Ради, партійні і радянські працівники, які проводили поточні кампанії на селі (хлібозаготівлю, самообкладання та ін.), на сходках і загальних зборах селян не давали відкритого бою куркульським виступам, обходили їх мовчанкою. Вони вважали, що кампанії, які проводяться партією на селі, носять чисто «економічний характер» і вся робота, на їх думку, повинна полягати в тому, щоб організувати сходку, а тому не слід роздратовувати людей антикуркульськими виступами.

Такої лінії дотримувались багато сільських Рад і партійні осередки Середино-Будського району Глухівського округу, на чолі з керівниками районного партійного комітету і райвиконкому. Ця антипартійна політика керівників Середино-Будського району була однією з форм правого ухилу, проти якого партія вела рішучу боротьбу.

Глухівський окружний партійний комітет у своєму листі райпарткомам від 13 лютого 1928 р. засудив цей ухил Середино-Будського райкому партії і райвиконкому і закликав всю парторганізацію округу вести рішучу боротьбу з такими перекинуттями партійної лінії у практичній роботі на селі³.

Але проведенню партійної роботи на селі заважала пасивність апарату багатьох сільських Рад, а в окремих випадках засміченість їх ворожими, антирадянськими елементами, що приводило до недоліків і викривлення партійної лінії.

Ряд працівників партійних і радянських органів виявились здатними забути про інтереси бідняцько-середняцьких мас села і діяти на користь куркульським елементам, сприяти їм в порушенні революційної законності тощо.

Партійні організації Сумщини вели рішучу боротьбу з цими викривленнями партійної лінії, притягаючи винних до партійної і судової відповідальності. Як відзначив пленум Глухівського окружного партійного комітету і окружної контрольної комісії від 8 вересня 1929 р., протягом 1928 р. в Глухівському окрузі за викривлення партійної лінії, порушення радянської законності, бездіяльність, пияцтво, зловживання владою і грубе поводження з селянством було знято з роботи і притягнуто до партійної і судової відповідальності по сільських Радах округу 194 чоловіка, з них 85 голів сільських Рад⁴.

¹ ПАСО, ф. 443, оп. 3, од. зб. 1214, арк. 101.

² ПАСО, ф. 221, оп. 1, од. зб. 604, арк. 313.

³ Там же, од. зб. 381, арк. 78.

⁴ Там же, од. зб. 394, арк. 60.

Велике значення для зміцнення сільських Рад і райвиконкомів, поліпшення їх роботи серед широких мас селянства мала проведена партійними організаціями чистка радянського апарату від антирадянських елементів, що проходила в 1929 році. В цій кампанії активну участь брали широкі бідняцько-середняцькі маси селянства. Тільки в Сумському окрузі в проведенні чистки взяли участь 47 591 селянин. У середньому на одних таких зборах було присутніх 325 селян. Із 6523 перевірених в Сумському окрузі із складу Рад було виключено 791 чоловіка, або 12%¹, у Роменському — з 5 445 виключено 786, або 13,3%².

Для посилення зв'язків з широкими масами і поліпшення партійного керівництва низовими парторганізаціями окружні партійні комітети направляли на село на декілька місяців відповідальних окружних працівників. Так, бюро Глухівського ОПК рішенням від 31 червня 1928 р. направило з цією метою 22 чоловіка³. Для посилення впливу партії на селянські маси окружні партійні комітети вимагали приділяти більше уваги роботі пленумів РПК, перетворити їх у дійсно керівні політичні органи, в роботі яких брав би участь широкий районний партійний актив. Для цієї мети окружкомі партії вимагали скликати пленуми РПК не рідше одного разу в 1—1,5 місяця, всебічно і заздалегідь інформувати членів пленуму і сільський партактив у питаннях, які повинні ставитися на обговорення, щоб забезпечити активність і самодіяльність пленумів.

Проведення цих заходів значно поліпшило діяльність сільських Рад.

Велике місце в роботі партійних і радянських організацій Сумщини відводилось виявленню і вихованню сільського активу, висуванню його на керівні посади. За перше півріччя 1929 р. у Глухівському окрузі на керівну радянську і громадську роботу було висунуто 210 чоловік⁴, у Сумському — 359⁵, у Роменському — 103 чоловіка⁶. Одночасно партійні організації займалися підготовкою і перепідготовкою технічних працівників для радянського апарату на місцях. В одному тільки Роменському окрузі під керівництвом партійних організацій на шестимісячних курсах навчалось понад 230 чоловік⁷, а різними курсами підвищення кваліфікації працівників сільських Рад було охоплено 1500 чоловік⁸.

Виключно важливе значення для поживавлення політичної діяльності сільських Рад Сумщини мала перевиборна кампанія сільських Рад 1928—1929 рр. Цій кампанії парторганізації приділяли велику увагу. Питання про перевибори сільських Рад було обговорене на пленумах окружних і районних комітетів партії (вересень 1928 р. — пленум Сумського ОПК⁹, жовтень 1928 р. — пленум Роменського ОПК¹⁰), які поставили перед парторганізаціями конкретні завдання по розгортанню організаційної і масової роботи на селі.

Для керівництва масовою роботою серед виборців партійні комітети мобілізували значний партактив. У Роменському окрузі на село було командировано на 1—2 місяці 72 чоловіка відповідальних пар-

¹ ПАСО, ф. 17, оп. 1, од. зб. 143, арк. 59, 92.

² ПАСО, ф. 443, оп. 3, од. зб. 1470, арк. 240.

³ ПАСО, ф. 221, оп. 1, од. зб. 205, арк. 170.

⁴ Там же, од. зб. 628, арк. 3.

⁵ ПАСО, ф. 17, оп. 1, од. зб. 143, арк. 59.

⁶ ПАСО, ф. 443, оп. 3, од. зб. 1259, арк. 88.

⁷ Там же.

⁸ Там же, од. зб. 1470, арк. 240.

⁹ ПАСО, ф. 17, оп. 1, од. зб. 109, арк. 190.

¹⁰ ПАСО, ф. 443, оп. 3, од. зб. 987, арк. 24.

тійних і радянських працівників¹, у Конотопському — 100 чоловік². Поряд з цим із центрів, округів, районів і підприємств для участі у виборній кампанії було послано тисячі партійних і безпартійних робітників, шефських бригад. Тільки у Конотопському окрузі в період перевиборної кампанії працювало 15 тисяч робітників³.

Велика організаційна і масово-політична робота партійних і громадських організацій села, а також робітничого класу серед бідняцько-середняцьких мас забезпечила активну участь бідноти і середняків у виборах і їхню перемогу над куркулем. Особливо активно проявила себе біднота та члени КНС, наслідком чого стала їх абсолютна більшість у сільських Радах. Наприклад, у Роменському окрузі із 5104 депутатів, обраних до сільських Рад, біднота і батраки становили 2987 чоловік, або 58,6%, з них члени КНС — 2460 чоловік, або 48,2%, середняки — 1594, або 31,3%⁴.

Значно зріс вплив комуністів у сільських Радах. Про це говорить хоча б той факт, що тільки в Конотопському окрузі серед голів сільрад було 33,9% комуністів, у той час як в 1927—1928 рр. — 26%⁵, а членами райвиконкомів — 60,5%, а було 55%⁶.

Значно збільшилась у сільських Радах і кількість комсомольців і жінок. Перевага бідноти, членів КНС і збільшення кількості комуністів, комсомольців і жінок у сільських Радах — все це значно зміцнило позиції бідноти на селі і стало важливою умовою пожвавлення діяльності Рад. Таким чином, різнобічна робота партійних організацій Сумщини в 1927—1929 рр. по зміцненню і пожвавленню діяльності сільських Рад в галузі соціалістичного будівництва, рішуча боротьба з викривленнями партійної лінії правоопортуністичною практикою в роботі сільських Рад і райвиконкомів, звільнення їх від антирадянських і куркульських елементів і поновлення їх складу під час перевиборів внаслідок збільшення числа комуністів і комсомольців, членів КНС дали можливість партійним організаціям Сумщини створити навколо сільських Рад широкий безпартійний актив, добитися поліпшення роботи місцевих органів влади, підняти авторитет комуністів і комсомольців у сільських Радах, активізувати їх діяльність у справі створення умов для колективізації одноосібних селянських господарств Сумщини.

Пожвавлення діяльності сільських Рад і всіх громадських організацій села, посилення шефської роботи робітничого класу Сумщини у період проведення господарських і політичних кампаній допомогли селянським масам Сумщини усвідомити суть політики партії і Радянської влади у будівництві соціалізму на селі, зміцнили союз робітничого класу з селянством, посилили його керівну роль у цьому союзі і створили тим самим важливі умови для переходу селянства Сумщини до масової колективізації.

¹ ПАСО, ф. 443, оп. 3, од. зб. 1414, арк. 105.

² ПАСО, ф. 404, оп. 1, од. зб. 199, арк. 96.

³ Там же.

⁴ ПАСО, ф. 443, оп. 3, од. зб. 1259, арк. 77.

⁵ ПАСО, ф. 404, оп. 1, од. зб. 1289, арк. 196.

⁶ Там же, од. зб. 1221, арк. 404.